

Hadislerin Doğru Yorumlanmasında Hz. Peygamber'in Dolaylı Anlatım Üslubunun Analizinin Önemi*

Saffet SANCAKLI**

Özet: Dinin doğru anlaşılması, öncelikle Kur'an-ı Kerim ve Sünnet'in doğru anlaşılması ve yorumlanmasına bağlıdır. Kur'an-ı Kerim'i en iyi anlayan, onu tatbik eden, tefsir eden hiç kuşkusuz peygamberimizdir. Hadislerin çift yönlü yani sübut ve delalet problemi söz konusudur. Dolayısıyla hadislerin sübutu ne kadar önemliyse delalet dediğimiz hadislerin anlaşılması, akabinde yorumlanması da bir o kadar önemlidir. Önce anlamak sonra yorumlamak esastır. Ancak hadislerdeki üslub her zaman yalın ve doğrudan olmamakta, dolaylı bir anlatımın da söz konusu olabilmektedir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in hadislerdeki anlatımı ve dil özelliklerini doğru tesbit etmek ve analiz etmek hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanması açısından fevkalade öneme sahiptir. Çalışmamızda hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanması noktasında Hz. Peygamber'in kullandığı dolaylı anlatım üslûbunu analiz etmeye çalışacağız. Dolaylı anlatıma hangi çeşit özellikler girmekte olduğunu örnekleriyle beraber vermeye çalışacağız.

Anahtar kelimeler: Hadis, yorum, dolaylı anlatım, doğru anlaşılması, belagat

The Importance Of The Analysis Of The Indirect Expression Used By The Prophet For True Interpretation Of Hadiths

Abstract: The correct understanding of religion depends on the correct understanding and interpretation of the Qur'an and the Sunnah. No doubt our Prophet is the one who best understands the Qur'an, applies it, and interprets it. There exists a two-sided problem about Hadith: certainty (sübut) and implication (delalet) of it. Therefore, both the certainty of the hadiths and to understand and then to interpret the meaning of the hadiths are of the same level of importance. First to understand and then to interpret are the basics. However, the mode of the hadith is not always simple and straightforward, but also an indirect narrative. Therefore, it is extremely important to accurately identify and analyze the narrative and language features of the Prophet's hadiths, in terms of correct understanding and interpretation of the hadiths. In our work, we will try to analyze the in-

* İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından 8-10 Mayıs 2017 tarihleri arasında düzenlenen Uluslararası İslam ve Yorum Sempozyumunda tebliğ olarak sunulmuş olan bu çalışmamız makale formatına dönüştürülmüştür

** İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. saffet.sancakli@inonu.edu.tr

direct expression style used by the Prophet in terms of correct interpretation and interpretation of the hadiths. We will try to give some examples of what kind of features are involved in indirect expression.

Key words: Hadith, interpretation, indirect expression, correct understanding, rethorical (belagat)

I-Hz. Peygamber'in Anlatım Üslûbu

Hz. Peygamber'in dil ve üslubuna ilişkin bazı hususiyetlerin var olduğu gibi, kendi döneminde câri olan Arapçanın bütün anlatım tekniklerini de kullanmıştır. O, hakikate ve hayatın doğrularına ilişkin muhataplarına açık ve yalın ifadelerle bilgi aktarırken yani, dolaysız anlatım tarzına başvurduğu gibi, Arapçada yoğun olarak kullanılan teşbih, temsil, istiâre, kinâye, mecaz gibi dolaylı anlatım tarzlarına da başvurmuştur. Anlatmak istediklerini muhataplarının zihinlerine iyice yerleştirebilmek için canlı tasvirler, kıssa ve temsili hikâyeler de kullanmıştır. Ayrıca, hadis metinlerine genel olarak baktığımızda görürüz ki, O, bazen manası açık olan kelimeler kullanmış, bazen de kimi kelimelerin anlamlarında daraltma veya genişletme yapmıştır. Bağlamına göre, öncelikle çeşitli sorular sormuş, daha sonra söylemek istediği şeyi ifade etmiştir. Bu zikretmiş olduğumuz hususlar, hadis metinlerinin üsluba ilişkin özelliklerinden bazılarıdır.¹

Hz. Peygamber'in hadislerinde ortaya konulmak istenen mesajı doğru anlamak, ancak Arap dilinde bulunan lafızları, bu lafızların taşıdığı muhtemel manaları, üslûp türlerini, dilin tarih süreci içindeki geçirdiği evreleri de dikkate alarak bilinmesiyle mümkün olabilecektir.² Hz. Peygamber'in, peygamberlik görevini yerine getirirken; insanları ikna etme, güzel sözler söyleme, yerinde ve zamanında konuşma gibi gerekçelerle dili çok iyi kullanması gerekmektedir. Bu nedenle, Hz. Peygamber dile çok önem vermiş ve sözlerinde, kullandığı kelimelere, cümlelere ve üslûbuna özen göstermiştir.³ Suyûtî (ö.911/1505), Hz. Âdem'den itibaren peygamberlere üstün bir dil kabiliyeti verildiğini; Hz. Muhammed'in ise muhatap olduğu toplumun özelliğinden dolayı mükemmel bir

* İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından 8-10 Mayıs 2017 tarihleri arasında düzenlenen Uluslararası *İslam ve Yorum Sempozyumunda* tebliğ olarak sunulmuş olan bu çalışmamız makale formatına dönüştürülmüştür.

¹ Süleyman, Doğanay, Üslûp ve Edebî Terkîbinden Hareketle Hadis Tenkidi, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, cilt: VII, sayı: 1, 2009, sh., 13-14.

² Muhittin Uysal, "Hadis Meselleri (Mahiyet, Literatür, Örnekler)". *SÜİFD*, Sayı: 23, Konya 2007, sh., 73.

³ M. Akif Özdoğan. "Arap Dili ve Edebiyatı Kaynaklarında Hz. Peygamber'in Dil ve Edebiyatındaki Yerine Bir Bakış", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* (www.dinbilimleri.com). V. sayı: 4, Samsun, 2005, sh., 224.

dil birikimi ile donatıldığını ifade eder⁴. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in anlatım usulü ve üslubunun çok yönlü olarak tahlil edilmesi gerekmektedir.

II- "Cevâmiu'l-Kelim" VASFİNA SAHİP OLMASI

Hz. Peygamber'in kendi üslubuyla birleştirerek Arap dilinin bütün imkânlarını en üst seviyede kullandığında şüphe yoktur. Buradan hareketle, O'na özgü bir dilin varlığından bahsedilebilir. Fakat Hz. Peygamber'in, Arapçayı oldukça fasih konuşması ve sözlerinde oldukça belîğ ifadelere yer vermesi, O'nun her zaman tek tip bir üslubu benimsediği anlamına gelmez.⁵ Tartışmasız O, Arapların en fasihidir. Bu gerçeği bizzat kendisi ifade ettiği gibi başkaları da bunu itiraf etmektedir. "Hz. Peygamber'in kelâmı onu dinleyen herkesin anlayabileceği kadar tane tane idi."⁶ İbnü'l-Esir (ö.606/1209), Hz. Peygamber'in dil bakımından Arapların en fasihi, en açık seçik ve en tatlı konuşanı, lafız bakımından en isabetlisi, lehçe bakımından en açığı, delil bakımından en kuvvetlisi olduğunu söylemiştir.⁷

Bazı hadislerde, O'nun sözlerinin "Cevâmiu'l-kelim" olduğu belirtilmiştir. Cevâmiu'l-kelim, az lâfız ile çok manayı ihtiva eden edebi vecîzelere denir.⁸ Allah'ın sadece O'na bahsettiği lütuflardandır. Hz. Peygamber "Cevâmiu'l-kelim ile gönderildim." ya da "Bana Cevâmiu'l-kelim verildi." gibi hadisleriyle⁹ bu özelliğini dile getirmiştir. Resulullah'ın kelâmının az sözle çok manayı toplayıcı nitelikte olduğu söylenir. Örnek olarak şu hadisleri verebiliriz: "Kişinin kendini ilgilendirmeyen gereksiz şeyi terk etmesi Müslümanlığının güzelliğindedir."¹⁰ Kim bizim şu işimizde olmayan bir şey icad ederse, o icad geçersizdir.¹¹ Beyânın bir kısmı sihir gibi etkileyicidir.¹² " Utanmazsan istediğini yap."¹³ "Temizlik imânın yarısı-

⁴ Suyûtî, Celâluddin, *el-Muzhir*, Dârü'l-kutübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, I, 1.

⁵ Doğanay, agm., sh. 14.

⁶ Tirmizî, Edeb, 72; Ebû Dâvud, Edeb, 18."

⁷ İbnü'l-Esir el-Cezeri, Mecidüddin Ebu's-Seadat el-Mubarek b. Muhammed *en-Nihaye fi garibi'l-hadis ve'l-eser* (thk.Tahir Ahmed ez-Zavi), Daru İhyi't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, ts., I, 4 (Müellifin mukaddimesi); Doğanay, agm., sh. 12.

⁸ Müslim, Mesacid, 5.

⁹ Buhârî, Ta'bir, 11; Müslim, Eşribe, 71.

¹⁰ Tirmizî, Zühd, 11; İbn Mâce, Fiten, 12.

¹¹ Buhârî, Sulh, 5; Müslim, Akdiye, 17.

¹² Buhârî, Tıbb, 51, Nikâh, 47; Müslim, Cuma, 47.

¹³ Buhârî, Enbiyâ, 54; Edeb, 78; Ebû Dâvud, Edeb, 6.

dır."¹⁴ Sayfalar dolusu hakikatleri O, hiç zorlanmadan bir kaç kelime ile ifade etmiştir.

Meşhur dilbilimci Câhız (ö.255/869), Hz. Peygamber'in dilini kısaca şöyle tasvir etmektedir: "Hz. Peygamber'in sözü sayıca kelimeleri az, manaları çok, Yüce Allah'ın *"Ben olduğumdan fazla görünmeye çalışanlardan değilim de!"*¹⁵ buyurduğu üzere, yapmacıktan uzak idi. O, fasih görünmek için ağzını eğerek, bükerek ediplik taslamak isteyenleri kınamış, caka satarak konuşanları bundan vazgeçmeye çağırmıştır. Uzun konuşması gerektiğinde sözü uzatmış, kısa olması gereken yerde kısa tutmuş, herkesin bilmediği garip kelimeleri kullanmamıştır. Değersiz sözlerden yüz çevirmiş, hikmetten başka bir şey konuşmamıştır. O, ismet ile donatılmış, ilâhi teyit ile sağlamlaştırılmış, Allah'ın yardımıyla anlaşılması kolaylaştırılmış sözler söylemişken, O'nun sözünün yapmacık olması asla mümkün değildir. Allah O'nun sözüne sevimlilik vermiş, sözleri herkes tarafından kabul görmüş ve beğenilmiş; aynı anda sözlerinde hem heybet, hem de tatlılığı ifade edebilmiştir."¹⁶ Hz. Peygamber, hadislerde teşbih ve mukayeseler yapmış, sorular sorup cevaplar vermiş, kıyaslamalarda bulunmuş, işin vahâmetini anlatmak için mübâlağa da yapmış, meselelerin daha kolay anlaşılması için mecâzî ifadeler vs. kullanmıştır.

III-Hz. Peygamber ve Şiir

Kur'ân-ı Kerim'de şâirlerden bahseden Şuârâ sûresi vardır. Hadis kaynaklarında da şâirlerle ilgili kısımlar olup, şâirler hakkında rivayetler söz konusudur. Ancak, Hz. Peygamber, ne bir edip, ne de bir şâirdir. O, yaşadığı toplumda onların dil ve edebî kabiliyetlerini aralarında yetişerek almıştır. Kendisinin de belirttiği gibi: *"Sözde büyüleyen bir güç vardır."*¹⁷ O, sözdeki bu büyüleyici gücü kullanmasını bilmiş ve onu etkili hale getirmiştir. *"Ben Arapların en fasihiyim. Kureyş kabilesindenim. Lisanım Beni Sad b. Bekr kabilesinin lisanıdır."*¹⁸

¹⁴ Müslim, Tahâret, 1; Tirmizî Daa'vât, 86.

¹⁵ Sad 38/86.

¹⁶ Cahız, Ebu Osman Amr b. Bahr, *el-Beyan ve't-tebyin* (thk. Abdüsselam Muhammed Harun), Mektebetü'l-Hanci, Kahire, 1998, II, 17.

¹⁷ Buhâri, Nikâh, 47; Müslim, Cumu'a, 47.

¹⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I, 113; Cürcânî, Ahmed b. Muhammed, *el-Müntehab*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1984, sh. 162; Suyûtî, Celâluddin, *el-Câmiu's-Sağîr fî Ehâdîsi'l-Beşîri'n-Nezîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1981, I, 413. Ayrıca aynı sayfada Suyûtî hadis için "sahihtir" der, Münâvî'nin ise *"Lisanım apaçık olan Arap lisanıdır."* buyurduğunu nakleder. Bkz. Münâvî Abdurraûf, *Feyzü'l-Kadîr*, el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, Mısır, 1356, II, 255.

Allah Resûlü, pratikte şiire ilgi duymuş, şiiri övmüş ve şiirin sihirli gücünden yararlanarak düşman karşısında bir tür psikolojik savaş aracı olarak kullanılmasını istemiştir. Yine Allah Resûlü, şâirleri hakka ve İslâm öğretilerine uygun düşecek türden şiir söylemeye teşvik etmiştir. Dahası Allah Resûlü, Kur'ân ayetlerinin doğru anlaşılması yolunda şiire başvurulmasını da tavsiye etmiştir. Bu bakımdan şiirin zemmedildiği ile ilgili rivâyetler, fitrata ters düşen ve toplumun değer yargılarına zarar verebilecek türden şer odaklı şiirlerle sınırlıdır. Dolayısıyla şiirin zemmedildiği yolunda günümüze ulaşan rivâyetlerin, bir sanat dalı olarak şiiri özellikle hedef almadığı aşikârdır.¹⁹

Hiz. Peygamber'in (sav.) hikmetli şiiri dinlediği, onunla misal verip bazı konular ve hakikatlere şahit gösterdiği ve şiiri dini müdafada kullandığı bilinen bir gerçektir. Hiz.Peygamber'in huzurunda hatipler hutbe irad etmekte, şairler şiir okumaktaydı.²⁰ "Allah Resûlü, şâirlere bahşedilen sanat becerisini yaratılış gayesine uygun düşecek biçimde hak yoluna kanalize etmekle, şiir sanatını içine düştüğü bataklıktan çıkarmayı ve layık olduğu yüksek makama oturtmayı amaçlamaktadır.²¹ Görüldüğü üzere Allah Resûlü, toplumda kin ve nefret duyguları körükleyen veya İslâm dinine karşı düşmanca tavır sergileyen şiir türlerine ve bu tarz şiirlerin yaygınlaşmasına yasak getirmiştir. Buna mukabil Hiz. Peygamber, insanoğlunun fitratıyla örtüşen şiir türlerine ise herhangi bir yaptırım uygulamamıştır.²² O, toplumda fitne ve bozgunculuğa sebep olabilecek şiir türlerine sansür uygularken aynı zamanda bazı şiirleri yermiş ve bazılarını övmüştür. Bu bakımdan Allah Resûlü'nün şiir sanatını algılayış biçimi hakkında sağlıklı bir sonuca varmak için şiirin yerildiği ve övüldüğü rivâyetleri iyi bir şekilde tetkik ve analiz etmek gerekir.²³

Allah Resûlü (sav.), Hassân b. Sâbit için mescide bir minber koyuyordu. Hassân b. Sâbit de üzerine çıkıyor ve Allah Resûlü'nü hicvedenlere karşılık veriyordu. Nevevî (ö.676/1277), bu hadisin yorumunu yaparken mescitte mubah şiir söylemeye ruhsat olduğunu ve İslâm'ı ve Müslümanları öven şiirin de teşvik edildiğini belirtmektedir. Nitekim Nevevî, bu hususta şu ifadelerle de yer verir: "Bu hadîste mescitte mubah şiir söylemeye ruhsat vardır. Yine söz konu-

¹⁹ Mehmet, Yılmaz, Hiz. Peygamber'in Şiire Yaklaşımı, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, cilt: IV, sayı: 2, sh., 203.

²⁰ Yusuf, Sancak, Hiz. Peygamberin Edebî Çevresi ve Bu Çevreyle Münasebetleri, *EKEV Akademik Dergisi - Sosyal Bilimler*, 1998, cilt: I, sayı: 3, sh., 241-243.

²¹ el-Bâşâ, Abdurrahmân Re'fet, *Nahve mezheb islâmî fi'l-edebi ve'n-nakd*, sh., 20.

²² Yılmaz, agm., sh. 185. Ayrıca bkz: Beğavî, el-Huseyn b. Mes'ûd, *Şerhu's-Sünne*, thk.: Zuhayr eş-Şâvîş vd., el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1983, XII, 318.

²³ Yılmaz, agm., sh., 185.

su hadîste İslâm'ı ve Müslümanları övüyorsa şiire teşvik vardır. Hassân b. Sâbit'in şiiri de bu türdendir."²⁴

Buhârî'nin şârihlerinden İbn Receb'e (ö.795/1393) göre, cumhur, mubah sayılan şiirlerin mescitlerde söylenmesine cevaz vermiştir. Söz konusu âlimler, görüşlerine gerekçe olarak mescitlerde şiir söylemeye ruhsat veren sahih hadîslerin çokluğunu ve buna karşılık şiiri eleştiren rivâyetlerin senetleri itibarıyla sağlam olmadığını öne sürmüşlerdir.²⁵ Böylece Allah Resûlü, hakkı savunan şâirlere değer ve önem vermiştir.

III-Dolaylı Anlatımın Mâhiyeti

Hız. Peygamber'in (sav.) üslûb ve anlatım tarzında açık ve yalın cümlelerle dolaysız anlatım olduğu gibi, Arap dili ve edebiyatında yer alan; istiâre, mecâz, kinâye, darb-ı mesel gibi dolaylı anlatım da söz konusudur. Hadislerde konunun, dinleyenlerin zihinlerine ve kalplerine tam yerleşmesi, etkili ve kalıcı olması için, teşbihler, kıssalar, temsili hikâyeler, canlı tasvirler de kullanılmıştır. Hız. Peygamber'in (sav.), mecâzî anlatımlar kullanması yanında çokluk, azlık, uzaklık, yakınlık ve imkânsızlık gibi şeyleri ifâde ederken kullandığı bazı kinâyeler de vardır. Rakamlar, mesâfeler ölçü ve tartı birimleri, kinâyelerin başlıca malzemelerini teşkil etmiştir. Miskâl-i zerre, hardal tanesi, iğne ucu, yarım hurma, karış, arşın, deniz köpüğü gibi ifadeler hep bu cümledendir.²⁶

Anlatım, genel olarak dolaylı ve dolaysız olmak üzere ikiye ayrılır:

a)- Dolaysız Anlatım: Sözü dolaştırmadan ifade edilecek hakikatin, açık ve yalın bir şekilde bildirilmesidir. Dolaysız anlatım en çok Hız. Peygamber'in emir ve yasaklarında, geçmiş, gelecek ve mevcut ile ilgili öğretici ve bilgilendirici haberlerinde, hutbelerinde ve yazışmalarında görülmektedir.²⁷ Örnek olması açısından şu hadisleri aktaralım. "*Ey insanlar düşmanla karşılaşmayı istemeyiniz.*

²⁴ Nevevî, Muhyiddîn, b. Şeref, *Sahîhu Muslim bi şerhi'n-Nevevî*, el-Matba'atu'l-Mısıriyye, Kahire, 1929, XVI, 45; Yılmaz, agm., sh., 159.

²⁵ İbn Receb, Zeynu'd-Dîn, Ebî'l-Ferec b. Receb, el-Hanbelî, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk.: Mahmûd b. Şa'bân b. 'Abdi'l-Maksûd vd., Mektebetu'l-Ğurabâ el-Eseriyye, Medîne, 1996, III, 335.

²⁶ Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, TDV. Yayınları, Ankara, 1997, sh., 264.

²⁷ Görmez, age., sh., 257.

Allah'tan afiyet isteyiniz. Eğer karşılaşırsanız sabrediniz..."²⁸"Kardeşini güler yüzle karşılama dahi olsa hiçbir iyiliği küçük görme."²⁹

b)- Dolaylı Anlatım: Bir hakikati ifade edebilmek için açık ve yalın ifadeler yerine, onu anlaşılır kılmak veya insanın zihnine ve hayatına yerleştirmek için başvurulan anlatım tarzıdır. Edebî tasvirler, teşbih, mecâz, istiare, kinâye, meseller ve kıssalar dolaylı anlatımın ilk akla gelen tarzlarıdır.³⁰ Bir sözün doğrudan, zâhirine bakarak anlaşılması yanında, bazı sözler de dolaylı yoldan, zâhirî mananın dışında anlaşılmaktadır. Hadis metinlerinde bu özelliğe sıkça rastlamak mümkündür.

"Hadisin bazen metni mecâzî olur, hakiki manayı ifâde etmez. Gerek dil açısından gerekse usûl açısından mecâza hamletme imkânı olduğu halde hakiki manasına hamletme akla, hisse ve müşâhedeye terstir diyerek hadisi reddetmek, sağlıklı araştırma kaideleriyle bağdaşmaz."³¹ Nassların lafız ve maksadı bir insanın bedeni ve ruhu gibidir. Bu sebeple mümkün oldukça, ikisini beraber gözetmek asıl olmalıdır. Bazı hadislerde özellikle çağdaş bir kültürle yetişenler açısından bir takım problemlere rastlamaktayız. Bu da, lafızların asıl delâletleriyle ifâde ettikleri anlamların hakikat anlamlarına hamledildiğinde ortaya çıkmaktadır. Ama, mecâzî anlama hamledildiğinde ise problem kendiliğinden giderilmekte ve kastedilen mananın gerçek yüzü açığa çıkmaktadır.³²

Çağdaş âlimlerden el-Kardavî, hadislerin edebî yönüne bakılmasını lüzumlu görmekte, konuya gereken önemin verilmesi gereğini örneklerle ele almakta ve manâ karışık da olsa, sahih bir hadisi reddetmenin pervasızlık olacağını, ancak bunu anlamak için çaba sarf edilmesinin gerekliliği üzerinde durmaktadır.³³ Zira metnin temel anlamının yanında mecâzî anlamlarının da bulunacağını gözden uzak tutmamak gerekir.

Dilcilerden bir kısmı, hadislerin genelde manâ ile rivâyet edilmesinden dolayı, kuralları tesis ederken, istişhâd konusunda hadis metinlerine soğuk bakmışlardır. Ancak azımsanamayacak miktarda edebî özelliği olan hadis metinlerinden hareketle, başta el-Câhız (ö.255/869), el-Müberred (ö.285/898), el-

²⁸ Buhârî, Cihâd, 22, 112, 156; Müslim, Cihâd, 20, İmâre, 146.

²⁹ Müslim, Birr, 144.

³⁰ Görmez, age., sh., 259.

³¹ Muhammed Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafası*, terc. M. Görmez., M. E. Özaşar, Rehber Yay. Ank. 1990, I, 101.

³² Yusuf el-Kardavî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, (terc. Bünyamin Erul) Rey Yayıncılık, Kayseri, 1998, sh., 173.

³³ Yusuf el-Kardavî, age., sh., 116.

Askerî (ö.395/1004) eş-Şerîf er- Radî (ö.406/1015), Abdulkâhir el Cürçânî (ö.471/1078), İbnü'l-Esir (ö.622/1225) İbn Mâlik (ö.672/1273) ve İbn Hişâm (ö.761/1360), gibi meşhur dilciler erken dönemde değişik sayıda hadisi dil, fesâhat ve belâgatından dolayı eserlerine almış veya hadislerle istişhâd etmişlerdir.³⁴

"Muhakkak ki ben, Muallim olarak gönderildim"³⁵ şeklinde buyuran bir Peygamber'in böyle bir üslûba uzak kalması düşünülemezdi. Hz. Peygamber'in, ifade etmek istediği bazı konuları temsil yoluyla anlattığını gösteren çok sayıda hadisleri bulunmaktadır. Abdullah b. Amr b. 'Âs (ö.65/684)'ın, "Hz. Peygamber'den bin mesel (hadis) öğrenip ezberledim" sözü³⁶, bu gerçeği ifade etmektedir. Kendi dilimizde 'atasözü' adı verdiğimiz bu deyişler, vecizeler, hadislerde de çok miktarda söz konusudur.

IV-Dolaylı Anlatım ve Belâgat/Fesâhat İlmi İle Olan İlişkisi

Arap edebiyatında edebî üslûbun en önemli iki unsuru fesâhat ve belâgattır. Fesâhat ve belâgat, aşağı yukarı aynı anlama gelirler Fesâhat önceleri belâgat, beyân ve berâat kelimeleriyle eş anlamlı olarak "güzel ve etkili söz" manâsında kullanılırken, daha sonra lafız güzelliğine fesâhat, manâ güzelliğine belâgat, berâat ve beyân denilmeye başlanmıştır.³⁷ Fesâhat kısaca: Güzel ve açık konuşmak, iyi söz söyleme kabiliyeti, belagat da: İyi, güzel, pürüzsüz söz söylemektir. Belâgat; meânî, beyân ve bedî'den meydana gelmektedir. Bunlar olmadan edebî üslûptan söz etmek mümkün değildir.³⁸ Terim olarak, "anlaşılması kolay, manâsı açık ve güzel olduğu için edebiyatçı ve şairler arasında kullanımı kabul görmüş ibarelere/lafızlara"³⁹ denir. Diğer bir tanıma göre "sözü teşkil eden kelimelerin her birinde ve o kelimelerden meydana gelen sözdeki lafızda, mana ve ahenk itibariyle kusur bulunmamasına"⁴⁰ denir. Fasih söz gayet açık ve nettir. Onu anlamak için sözlüğe bakmaya ihtiyaç olmaz.⁴¹ Belâgat ise, terim olarak biri "meleke", diğeri "ilim" olmak üzere iki manada kullanılmıştır. Melekeden kasıt, "Güzel sözü, söyleme ve yazma kendisiyle gerçekleştiren

³⁴ Ramazan Kazan, *Edebi Üslub Açısından Hadis Metinleri*, Nobel Yay., Ankara, 2013, sh., 4.

³⁵ İbn Mâce, Mukaddime, 17.

³⁶ Ebu'l-Hasen İzzuddîn İbnu'l-Esir, *Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, Dâru'lKutubi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz., III, 346.

³⁷ Mustafa, Çuhadar, "Fesâhat" *DİA*, İstanbul, 1995, XII, 423.

³⁸ Kazan, age., sh.56.

³⁹Hâşimi, Ahmed, *Cevâhîru'l-Belâğa*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts., sh. 7.

⁴⁰Tâhîru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lûgati*, Enderun, İstanbul, 1973, sh., 45.

⁴¹ İbnü'l-Esir, Ziyâüddin, *el-Meselü's-Sâir fi Edebi'l-Kâtibi ve's-Şâir*, (tahk. Ahmed el-hûfî ve Bedevî Tabâne), Dâru Nahdati Kahire, ts., I, 91.

bir melekedir.”⁴² Meşhur olan bir ifade ile “Sözün, fasih olmakla beraber muktezây-ı hale (yerinde, yeterince ve adamına göre söz söylemeye) uygun olmasıdır.”⁴³

Sözün fasih olması, kusurlu olmaması; muktezây-ı hale mutâbık olması ise, yerine ve şahsa göre söylenmesidir. Kelâmın, muktezây-ı hale uygunluğuyla meânî ilmi, bir mananın diğerinden daha açık birkaç şekilde ifade edilmesiyle beyân ilmi, uygunluğu ve açıklığı olan sözün tezyiniyle de bedî’ ilmi ilgilenir. Hadislerin anlaşılması meselesine ışık tutan ise, daha çok meânî ve beyân ilmidir.⁴⁴

Fesâhat ve belâgat arasındaki farka değinecek olursak, fesahât lafızların vasfı ile ilgili iken, belâgat anlamla beraber lafızların vasfı ile ilgilidir. Her belîğ kelâm fasihtir ama her fasih kelâm belîğ değildir.⁴⁵ İşte bu noktada edebî üslûbun esasını oluşturan belâgat İlminin, metnin hem manâ hem de lafızların zâhiri güzelliğiyle ilgilenmesi bakımından önemi ortaya çıkmaktadır. Belâgat ilmi, doğru, yerinde, adamına göre ve zamanında söz söylemenin usûl ve esaslarını incelemektedir.⁴⁶

Kur’ân ve sünneti anlamak için gerekli ilimler arasında belâgat ilminin zikredildiği bilinmektedir. Müstakil olarak belâgat ilmi ile dilin edebi yönü üzerinde durulduğu bir gerçektir. Çünkü belâgat ilmi dilin edebi yönünü kendisine konu edinmiştir. Bir hadis metninde anlamın ortaya çıkarılmasının belâgat ilmi ile olan ilişkisi önem arz etmektedir. Zira bir metnin tahliliyle ilgili olarak belâgat ilmi, dilin gramer kaidelerinin ötesinde anlam sorunuyla ilgilenmektedir. Dolayısıyla Türkçe’de kullanılan anlam ile Arapça’da kullanılan murad, mana veya maksad ile aynı şey kastedilmektedir.⁴⁷

⁴²Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf, *Kitâbu’t-Ta’rifât*, Mektebetü’l-Lübnan, Beyrut, 1985, sh., 37.

⁴³Teftazânî, *Muhtasarü’l-Meânî*, Salâh Bilici Kitapevi’nin Ofseti, İstanbul, 1304, sh., 22; el-Hâşimî, *Cevâhirü’l-Belâğa*, sh., 32-33; Hulûsi, Kılıç, “Belâgat” *DİA*, İstanbul, 1992, V, 380.

⁴⁴ Yavuz, Köktaş, Hadislerin Anlaşılmasında Belâgat İlminin Önemi, *Dini Araştırmalar*, 2002, cilt: IV, sayı: 12, sh., 130.

⁴⁵ Hafâcî, Saîd b. Sinân, *Sirru’l-Fesâha*, Mektebetü’l-Hâncî, Kahire, 1994, sh., 55-56; Hulûsi, Kılıç, “Belâgat” *DİA*, İstanbul, 1992, V, 381-383.

⁴⁶ Kazan, age., sh., 59, 67. Buhârî şarihlerinden Aynî, Umde adlı şerhinde hadislerin belâgat özelliklerini şerh ederken açtığı “Beyânü’l-Meânî ve Beyânü’l-Beyân” başlıklar altında hadislerde geçen edebî özellikleri verir. Bkz. Aynî, Bedrüddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, İhyâü’t-Türâsü’l-Arabî, Beyrut, ts., I, 25-26, 43, 59-60.

⁴⁷ Köktaş, agm., sh. 125-126. Hicrî dördüncü asır alimlerinden Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Hakîm et-Tirmizî (320/932) de *el-Emsâl mine’l-Kitâbi ve’s-Sünnet* adlı eserinde Kur’ân-

Hz. Peygamber, tebliğ ve dâvetini sürdürdüğü müddetçe konuştuğu dilin anlatım tarzlarını ve usullerini kullanmıştır. Bunu yaparken de teşbih, mecâz, istiâre, kinâye gibi edebî üslûplara da başvurmuştur. Bu üslûpların kullanıldığı hadisler kimi çevrelerce veya araştırmacılarca, zamanla hakikat olarak anlaşılmuş olduğundan bir takım sahih hadisler akla ve ilme ters düşme iddiasıyla reddedilme cihetine gidilmiştir. Hatta bu farkı göremeyenler, diğer insanları bid'atçilikle itham etme yönüne gitmişlerdir. Hâlbuki bu tür hadisler üzerinde düşünüp, teşbih, mecâz gibi edebî sanatlar açısından incelense akla ve ilme ters düşmediği görülecektir. Çünkü edebiyatçılara göre, edebî îcâzın incelikleri, birinci anlam olan sözlük anlamlarda değil, ikinci anlamlarda yani mecâzda bulunmaktadır. Ayrıca hadis metinlerinde kullanılan üslûp ve özelliklerin ortaya konması, mevzu hadislerin belirlenmesine de yardımcı olacaktır. Zira hadis usûlü ilminde uydurma hadislerin tespit yollarından biri de, hadisin metninde rekâketin bulunmasıdır. Dolayısıyla hadislerin edebî üslûbuyla ilgisi olmayan sözlerin uydurma olduğu tespit edilebileceğinden, bu çerçevenin önemi kendiliğinden ortaya çıkacaktır.⁴⁸

Mecâz olan bir ifadenin hakikat telakki edilmesi, bazen telafi edilmez hatalara sürükleyebilmektedir. O halde nasıl ki, mantık ilmi, akli yanlışa düşmekten koruyorsa, belâgat ilmi de usulcüyü yanlış hüküm vermekten korumaktadır. Örneğin, bir söz, mübalağalı bir tarzda ifade edilmiş olabilir. Burada mübalağa tespiti yapılmayıp mübalağalı ifadenin kendisi bir hüküm olarak kabul edilirse, yanlış neticelere varmak mümkündür.⁴⁹ Buhâri şarihi Aynî (ö. 855/1451) Umdetu'l-Kârî adlı eserinin hemen girişinde Hz. Peygamber'in sözlerinin Arapça olduğunu ve hakikat, mecaz, kinâye, sarîh, amm, hass, mutlak, mukayyed, mahzûf, muzmar, mantûk, mefhum, iktizâ, işaret, ibâre, delâlet, tenbih ve

¹ Kerîm'in yanında hadislerdeki meselleri de ele almaktadır. Günümüzde de hadislerin edebî yönü, dikkatleri çekmeye devam etmektedir. Mustafa Sadık er-Râfiî, *İcâzu'l-Kur'ân ve Belâğatü'n-Nebeviyye*, Muhammed es-Sabbâg'ın *et-Tasvîru'l-Fennî fi'l-Ehâdisi'n-Nebeviyye*, Muhammed Dârî Hammâdî'nin *el-Hadisü'n-Nebeviyyü's-Şerîf ve Eseruhu fi'd-Dirâsâti'l-Luğaviyye ve'n-Nahviyye*, İzzüddin Ali es-Seyyid'in *el-Hadisü'n-Nebeviyyü min Vicheti'l-Belâgiyye*, Muhammed Hasan ez-Zîr'in *el-Kasas fi'l-Hadisü'n-Nebevî*, Talat Muhammed Afîfî Sâlim'in, *el-Kasasü's-Sahîh fi's-Sünneti'n-Nebeviyye*, Üde Halil'in *Binâü'l-Cümle fi'l-Hadis* adlı eserleri ve Osman Ayud'un *Belâğatü'l-Üslûbi'n-Nebevî*, Halil Muhammed Sâlim'in "*el-Belâğatü'n-Nebeviyye*" ve Adnân Muhammed Zarzûr'un *Simâtü'l-Belâğati'n-Nebeviyye* adlı makaleleri dil ve üslûp bakımından hadislerle yaklaşımın önemli örneklerini teşkil eder. (Bk., Kazan, age., sh., 4-5).

⁴⁸ Kazan, age., sh., 3-4.

⁴⁹Köktaş, Hadislerin Anlaşılmasında Mecâz Bilgisi: eş-Şerîf er-Radî ve el-Mecâzâtü'n-nebeviyye, *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* -, 2001, cilt: III, sayı: 2, sh., 180.

imâ gibi çeşitli yönleriyle Arap kelimelerini bilmeyen kimsenin hadis ilminden uzak olduğunu belirtmiştir.⁵⁰

V-Müteşâbih Hadislerin Anlaşılması ve Yorumlanması

İlk bakışta mânâsı anlamayan lafızlara müteşâbih demek mümkündür. Din dilinin farklı özelliklerinin ifadesinden başka bir şey değildir. Haberî sıfatlar; Allah'ın eli, yüzü, gözü, gelmesi, inmesi ve yakın olması gibi âyet ve hadislerde geçen sıfatlardır. Bunlar müteşâbih olarak da isimlendirilir. Muhammed Hamdi Yazır (ö.1942) müteşâbih kelimesini şöyle izah etmiştir: "İki şeyin birbirine karşılıklı olarak ve eşit derecede benzemelerine teşâbüh, benzenlerden her birine müteşâbih denir. Bunlar birbirinden ayırt edilemezler ve insan zihni onları birbirinden ayırt etmekten aciz kalır. Teşbih böyle değildir; teşbihte bir taraf benzeyen ikinci derecededir ve eksiktir, diğer taraf ise hem asıldır hem de tam olur; teşâbühte ise, her iki taraf aynı kuvvette ve eşit benzerliktedir. Demek ki teşâbüh seçilememeye sebep olan benzerliktir."⁵¹

Müteşâbih hadislerin anlaşılması meselesinde genel itibariyle dört ana akımdan söz etmek mümkündür. Selef metodu, akılcı yaklaşım, teşbihçi/mücessemleştirici yaklaşım ve halef metodu. Bilindiği üzere selef âlimleri, ilk dönemlerde yanlış anlama ve yorumlama endişesinden dolayı, teşbih içeren nasslar karşısında tefviz ve tevakkuf metodunu benimsemişlerdir. Sonraki dönemlerde selefin bu teslimiyetçi anlayışı, bid'atların ortaya çıkması, yabancı kültürlerin etkisi gibi temel sebepler neticesinde farklı mecralara çekilmiştir. Mutezile ve Cehmiye'nin akılcı metodları buna örnek verilebilir. Zira onlar aklı ön plana alarak, nassın ifâde ettiği mânâyı aklın kriterlerine göre tetkik etmişler ve netice de pekçok rivâyeti ta'til/iptal etme durumunda kalmışlardır. Cehmiye ve Mutezile ekolleri, kelami sistemleri içerisinde, Allah'a birtakım sıfatların verilemeyeceğini ya da bu sıfatların O'nun zatına ait olamayacağını ileri sürerek, bir nevi sıfatları iptal ettikleri için Muattıla=iptal ediciler diye isimlendirilmişlerdir. Müşebbihe ve Mücessime grupları, Allah'ı maddeleştiren, yaratıklara benzeten ve O'nu bir cisim gibi algılayan grubun adıdır. Mücessime ve Müşebbihe fırkasının benimsediği anlayış da, selefin saf ve duru itikadının sonraki dönemlerde ne derece bozulduğunu ortaya koymaktadır. Zira bu fırkalar, mahiyet itibariyle birbirinden farklı âlemden haber veren metafizik ile fizik âlemi arasındaki bilgi akışını zahiri mânâsı üzerine yorumlayarak, izahı güç ve İslâm'ın temel prensipleriyle asla bağdaşmayan teviller ileri sürmüşlerdir. Son-

⁵⁰ Aynî, *Umdetu'l-Kari*, Mısır, 1972, I, 11.

⁵¹ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, 1979, II, 1037.

raki dönemlerde ise, hem akılcı metoda hem de teşbih ve tecsim ekollerine bir cevap olarak halefin te'vil metodu ortaya çıkmıştır. Hiç şüphesiz halef, te'vil metodunu benimserken asla selefin metodunu faydasız ve anlamsız görmüş değildir. Fakat selefin saf ve duru itikadi hayatının sonraki dönemlerde ciddi saldırıya maruz kalması, halefi bu durum karşısında Arap dilinin inceliklerini de ön plana alarak farklı bir metod geliştirmeye mecbur tutmuştur.⁵² Bir başka deyişle selef, bu tür nassları kabul ve tasdik etmekle birlikte, iç manalarını Allah'a havale etmiş ve Yüce Allah'ın zatına layık olmayacak yorum ve te'villerden uzak durmuştur. Halef ise, selefte olduğu gibi bu nassları kabul etmiş, fakat bununla iktifa etmeyerek Arap diline uygun düşmek kaydıyla Allah'ın zatına uygun düşecek bir şekilde yorumda bulunmayı metod olarak benimsemiştir. Halef bunu yaparken ihtiyatlı bir yol izlemiş, ortaya konan manayı kesin bir şekilde Allah'ın muradı olarak da ileri sürmemiştir. Her iki metodun da kendine göre tarihi süreçte önemli bir konumu olmakla birlikte, selefin metodunun daha selametli; halefinkini de daha sağlam ve kullanışlı görmek isabetli olsa gerektir.⁵³

Müteşâbih âyet ve hadîslerin anlaşılmasında dildeki mecâz faktörü, olmazsa olmaz bir şarttır. Tarihi arka plana bakıldığında, teşâbüh özelliği bulunan rivâyetlerin yanlış anlaşılması ve yorumlanması genelde dilin mecâzî ve edebî kullanımlarından habersiz olmaktan kaynaklanmıştır.⁵⁴ Muhammed Ebû Şehbe müteşâbih hadisler hakkında şu yorumu yapar: "Hadis bazen müteşâbih olur manası anlaşılmaz, o takdirde sadece akli hakem yaparak metni tenkit etmeye gerek yoktur. Zira bu tür müteşâbih hadisleri akıl idrak edemez. Bundan ne kastedildiğini ancak Allah ve onu tebliğ eden Resûlullah bildirdiği takdirde anlaşılır. Bize düşen hakiki manasını Allah'a havâle ederek vârid olduğu gibi kabul etmek ve imkânsız olan zâhirî manadan kaçınmaktır, ya da akıl ve muhkem nakle uygun şekilde te'vil etmektir. Allah'ın sıfatları ve benzeri konulardaki hadisler bu çeşittendir."⁵⁵

⁵² Bk., Bedreddin İbn Cemâa, *Îzâhu'd-delîl*, sh., 152; Osman Bodur, İbn Cemâa'nın *Îzâhu'd-Delîl* İsimli Eserinde Müteşâbih Hadîslere Yaklaşım, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016, cilt: XVIII, sayı: 1, sh., 123.

⁵³ Geniş bilgi için bk., Begavî, age., I,155-157; Zeynüddin Mer'î Yûsuf el-Makdisî, *Ekâvîlü's-Sikât fî Te'vîli'l-Esmâ ve's-Sıfât*, thk., Şuayb Arnavûd, Müesse-setü'r-Risâle, Beyrut, 1985, sh., 75-77; Nureddin es-Sâbûni, *el-Bidaye fî Usulî'd-din*, çev. Bekir Topaloğlu, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı, 2000, sh., 25; Osman Bodur, *Müteşâbih Hadislerin Yorumu*, Rağbet Yay., İstanbul, 2016, sh., 300-301; Osman Bodur, agm., sh., 123; Şerafettin, Gölcük, *Kelâm Tarihi*, Esra Yay., Konya, 1992, sh., 59-60.

⁵⁴ Osman Bodur, agm., sh.,130.

⁵⁵ Muhammed Ebû Şehbe, age., I, 101.

Örneklere geçecek olursak; kutsi bir hadiste, Ebû Hureyre (r.a.)'nin bildirdiğine göre Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Allah (c.c.) kıyamet günü, ‘Ey Âdemoğlu! Hasta oldum da beni ziyaret etmedin.’ der. O da, ‘Ey Rabbim! Ben sana nasıl hasta ziyaretinde bulunayım? Sen ki, âlemlerin Rabbisin.’ (Yüce Allah) şöyle der: ‘Bilmiyor musun falan kulum hasta oldu sen onu ziyaret etmedin. Şayet onu ziyaret etseydin, beni onun yanında bulurdun.’ ‘Ey Âdemoğlu! Senden yiyecek istedim bana yiyecek vermedin.’ der. O derki, ‘Ey Rabbim! Ben sana nasıl yedireyim? Sen âlemlerin Rabbisin.’ Allah (c.c.), ‘Benim falan kulum senden yiyecek istedi, sen ona yedirmediğini bilmiyor musun? Şayet sen ona yedirseydin, bunu benim yanımda bulurdun?’ ‘Ey Âdemoğlu! Senden su istedim, bana su vermedin.’ der. O (insan), ‘Ey Rabbim! Ben sana nasıl su vereyim? Sen Âlemlerin Rabbisin.’ der. Yüce Allah, ‘Falan kulum senden su istedi. Sen onu sulamadın. Şayet sen onu sulasaydın, bunu benim yanımda bulmaz mıydın?’ der.”⁵⁶ Yüce Allah’ın hasta olmayacağı, yemeyeceği, içmeyeceği bilinen bir husustur. Ancak Allah (c.c.), kutsi hadiste hasta ziyaretinin kendi katındaki değerini etkili bir şekilde insanlara bildirmiştir.

Allah’ın kıyâmet günü kuluna, hasta olduğunu fakat ziyaretine gelmediğini, su istediğini fakat vermediğini ifade eden bu kutsî hadis metninde, teşbihli anlatımın yanında müteşâbih unsurlara da rastlamaktayız. “Beni onun yanında bulurdun” ifadesinden maksadın Allah’ın rızasını kazanmak ve sevap almak anlamına geldiği ehl-i sünnet ekolü âlimlerince ifade edilmiştir.⁵⁷ İbn Fûrek, hadiste Allah Teâlâ’ya isnad edilen “hastalanma” kelimesini mecâzî anlamıyla te’vîl etmiştir.⁵⁸ Burada Allah’ın zatı zikredilmiş, ancak salih kullar kastedilmektedir. Dolayısıyla hadiste Allah’ın rızasını kazanmak için Allah dostlarını ziyaret etmek, onların ihtiyaçlarını karşılamak istenmektedir.

Kudsî bir hadiste şöyle buyuruluyor: “Yüce Allah her gece yarısından sonra dünya semâsına iner ve şöyle seslenir: Her kim duâ ederse duâsına icâbet ederim, her kim benden bir şey isterse istediğini yerine getiririm, her kim mağfîret dilerse onu affederim.”⁵⁹ Hadiste geçen iniş ve çıkış, hakiki manada olmayıp, mecâzîdir. Aksi takdirde Yüce Allah’ı yaratıklara benzetmiş oluruz. Hadiste Allah’ın kullarına karşı rahmet kapısının her zaman açık olduğu ve kullarına her zaman yakın olduğu vurgulanmak isteniyor. “Âdemoğullarının kalpleri Rahman olan Allah’ın parmaklarından iki parmağı arasında bir kalp gibidir. Onu dilediği şekilde değişikliğe

⁵⁶ Müslim, Birr, 43.

⁵⁷Münâvî, Abdurraûf, *Feyzü'l-Kadîr*, el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, Mısır, 1356, II, 313; İbrahim, Bayraktar, *Edebî ve İlmî Açından Hadis*, Işık Yayınları, İzmir, 1993, sh., 130.

⁵⁸ İbn Fûrek, *Müşkilü'l-hadis ve beyânüh*, thk. Abdülmütî' Emin Kal'acî, sh., 152.

⁵⁹ Buhârî, Teheccüd, 14; Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 168.

*uğrattır.*⁶⁰ Burada Allah'ın parmaklarını zahiren anlamak pek uygun olmayıp sakıncalıdır. Hadiste geçen parmaktan kasıt Allah'ın kudreti/Allah'ın tasarrufudur.⁶¹ Dolayısıyla hadiste kalplerin Allah'ın tasarrufunda olduğu şeklinde anlamamız gerekmektedir.

Yine kudsî bir hadiste şöyle buyruluyor: "Kulum Bana bir karış yaklaştığı zaman Ben ona bir arşın yaklaşırım; o bana bir arşın yaklaşınca ben ona bir kulaç yaklaşırım; O bana yürüyerek geldiği zaman ben ona koşarak varırım."⁶² Haberî sıfatlardan kabul edilen bir sıfat da kurb'dur. Hadisçilerin, rivayetlerde geçen bu kavramı zahiri manasında değil birbirine yakın sayılabilecek manalarda te'vîl edip yorumlama yoluna gittikleri söz konusudur. Kulun Allah'a, Allah'ın da kula yaklaşmasını ifade eden "kurb", Kur'ân'da ve hadislerde geçmesine rağmen, hemen hemen hiçbir dönemde fiziki bir yaklaşma olarak algılanmamıştır. Dolayısıyla te'vîl edilerek bağlamına uygun bir tarzda anlaşılmaya çalışılmıştır.

Müteşâbihâta örnek teşkil eden diğer bazı hadisler:

*"Yüce Allah gündüz günah işleyenin tevbesini kabul etmek için geceleyin, elini açar. Geceleyin günah işleyenin tevbesini kabul etmek için de gündüzün, elini açar."*⁶³ Yani buradaki elini açardan maksat tövbe kapısı gece-gündüz açık manasına gelmektedir. Kul ne zaman Rabbinden af dilemek istiyorsa dileyebilir.

*"Allah sadakayı avucuna alır ve büyütür."*⁶⁴ Avucuna alır ve büyütürden murad sadakaların sevabı kat kat verilir manasıdır. *"Allah, biri öbürünü öldürüp birlikte Cennet'e giren iki kişiye güler. Onlardan biri Allah yolunda savaşmış, şehid olmuştur. Allah, sonra da kâtilin tevbesini kabul etmiş, katil de Müslüman olmuş ve Allah yolunda savaşmış, şehit olmuştur."*⁶⁵ Buradaki gülmekten kasıt razı olmak, hoşnut olmak memnun olmaktır. *"Allah eli (inâyeti) cemaat iledir."*⁶⁶ Burada da elden kasıt inâyet ve yardımdır. Cismâni bir el şeklinde anlamak tenzih ve takdis anlayışına zıttır. El kelimesi Arap dilinde uzuv anlamının dışında, bereket

⁶⁰ Müslim, Kader, 17.

⁶¹ Bk., İbn Kuteybe, *Te'vil*, sh., 138; İbn Furek, age., sh., 102.

⁶² Buhârî, *Tevhîd*, 50. Ayrıca bk., Müslim, *Zikir*, 20; Tirmizî, *Daavâd*, 132; İbn Mâce, *Edeb*, 58.

⁶³ Müslim, *Tevbe*, 31. Bahsettiğimiz bu müteşâbih olan hadislerin tartışması ve yorumu hakkında geniş bilgi için bk., Koçyiğit Talat, *Hadisçilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar*, A.Ü.İ.F.Y., Ank., 1969, sh., 116-132.

⁶⁴ Müslim, *Zekât*, 63 .

⁶⁵ İbn Mâce, *Mukaddime*, 191. Bazı müteşâbih hadislerin açıklamaları için İbn Furek'in *Kitabu Müşkulu'l-Hadis* isimli eserine bakılabilir.

⁶⁶ Tirmizî, *Fiten* 7; Nisâbü'rî, *el-Mustedrek*, I, 188.

ve bir şeyin mükemmel olduğunu ifade etmek için kullanılır.⁶⁷ “Allah’ın eli (inâyeti) cemaat iledir.”⁶⁸ hadisinde yardım ve inayet manasındadır.

Kutsî hadiste Allah şöyle buyurmuştur: “*Âdemoğlu dehre söver. Halbuki ben dehrim. Gece gündüz benim elimdedir*’”.⁶⁹ Araplarda yaygın bir anlayışa göre, başa gelen musibetler, sıkıntılar zamana izafe edilirdi. Hadis Arapların bu yanlış anlayışını düzeltmek ve başa gelen her musibetin zamandan dolayı olmayıp her şeyin sahibinin ve yaratıcısının Allah olduğu vurgulanmıştır. İbn Hacer, cahiliye ehlinin dehr ile ilgili inancını eleştirmek bakımından hadisin bu şekilde varid olduğunu belirtmiştir. Ayrıca İbn Hacer, Allah’ın dehr olmasının üç şekilde te’vil edilebileceğini ifade etmiştir: a- Allah bütün işleri tedbir edendir. b- Dehrin sahibidir. c- Dehri evirip çevirendir. Bundan dolayı hadisin sonunda gece gündüz benim elimdedir ifadesi vaki olmuştur.⁷⁰

Cüveynî (ö.478/1085) gibi ilk dönem ehl-i sünnet kelâmcılarının bir kısmı, haberî sıfatlarla ilgili hadislerin te’vîl edilmesini doğru bulmamışlar, bu hadislerde anlatılan sıfatların keyfiyetini Allah Teâlâ’nın ilmine havale etmek gerektiğini söylemişlerdir. Sonra gelen Eş’arî ve Mâturîdî kelâmcıların çoğunluğu ise vech, yed, istivâ, nüzûl gibi haberî sıfatlara ilişkin hadisleri mecaz kabul ederek bunları zât, nimet veya kudret, hâkimiyet ve rahmet gibi manalarla te’vil etmişlerdir. Mu’tezile kelâmcıları ise, müşkil hadislerden kendi görüşlerine uygun olanlarını kabul etmişler, olmayanlarını ise, ya kendi görüşlerine uygun olarak te’vîl etmişler, ya da râvîlerini tenkit ederek reddetmişlerdir.

Müşebbihe mensupları, müşkil hadisleri, lafzî mânaları ile kabul etmişler ve teşbîh inancını benimsemişlerdir. Haberî sıfatlarla ilgili müşkil hadisleri te’vîle dahî tâbi tutmada lafzî anlamlarıyla kabul ettikleri için onlara göre Allah Teâlâ, insan şeklinde olup baş, göz, el ve ayak gibi uzuvları olan bir bedene sahiptir.

İlk dönemden itibaren pek çok kelâmî tartışmaya ve fikrî cereyana sebep olan haberî sıfatlara dair yaklaşımları kısaca maddeleştirerek şu şekilde verebiliriz:

a. Selef, Kur’ân’da ve hadislerde geçen haberî sıfatlara iman edip, te’vîl etmeden, onları keyfiyetsiz olarak zâhirî manalarına göre anlamışlar ve her-

⁶⁷ Bk. İbn Kuteybe, age., sh., 13, 139; Osman Bodur, *Müşebbih Hadislerin Yorumu*, Rağbet Yay., İstanbul, 2016, sh., 99.

⁶⁸ Tirmizî, Fiten 7; Nisâbûrî, *el-Mustedrek*, I, 188.

⁶⁹ Buhari, Edeb, 101.

⁷⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, XII, 205.

hangi bir yoruma gitmemişlerdir. Buna tefvîz veya tevakkuf metodu da denmiştir.

b. Müşebbihe, Mücessime, Kerrâmiye ve Haşeviyye gibi fırkalar, haberî sıfatlarla ilgili ayet ve hadislerle dayanarak Allah'ı cisim olarak telakkî etmişler, O'nu beşerî bazı sıfatlarla tavsif etmişlerdir.

c. Mu'tezile, kabul ettikleri tevhid prensibi gereği Allah'ın zatından ayrı olarak bazı sıfatları kabul etmenin, Allah için bir takım ortaklar kabul etmek manasına geleceğini bildirerek ilâhî sıfatları nefyetmişlerdir. Haberî sıfatları, te'vîle tabi tutmuşlar ve bunu aklî bir metod olarak zorunlu görmüşlerdir.

d. Halef âlimleri, ayet ve hadislerde geçen haberî sıfatlar konusunda, Allah'ı beşere ait sıfatlardan tenzîh etmek maksadıyla te'vîl metodunu benimsemişler, bu sıfatları Arap diline uygun bir tarzda ve aklî delillere ters olmayacak şekilde yorumlamışlardır.⁷¹

VI-Teşbih, Temsil ve Meseller

Teşbih, "bir şeyi diğer şeye benzetmek" yani "Belli maksat için, bir edatla aralarında bir veya daha fazla ortak nitelikten dolayı, bir şeyi diğer şeye benzetmeye" denir.⁷² Edebî üslûp çeşitlerinden olan mesel veya temsil, teşbih çeşitleri içinde önemli bir yer tutar. Meselin, çoğulu "Emsâl" olup "bir şeyin benzeri, dengi, hüccet, söz"⁷³ manasındadır. Aynı kelimenin tef'îl babından masdarı olan temsîl, "örnek vermek, bir şeyi sanki görüyormuş gibi tasvir etmek, gözler önüne sermek, bir şeyi diğer bir şeye benzetmek" anlamına gelir. Terim olarak temsîl, iki cüz arasındaki ortak manâdan dolayı, bir cüz'e ait hükmü diğer cüz'e de vermektir. Her temsil teşbihtir. Fakat her teşbih temsil değildir.⁷⁴ Nitekim "İşte bu örnekleri Biz bütün insanlara veriyoruz. Oysa onları ancak âlimler anlar."

⁷¹ Bkz., Yusuf Şevki Yavuz, "Müşebbih", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 205; Talat Koçyiğit, *Hadiscilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, TDV Yay., Ankara, 1989, sh. 132 vd.; M. Hayri Kırbaoğlu, *Ehl-i Sünnetin Kurucu Ataları*, Otto Yay., Ankara, 2011, sh. 125 vd.; Nurullah, Agitoğlu, *Bir Hadîşçi Olarak Suyutî'nin Bazı Haberî Sıfatlara Yaklaşımı -et-Tevşîh Adlı Eseri Bağlamında*, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, cilt: XIX, sayı: 2, sh. 105.

⁷² Teftazanî, *Muhtasarü'l-Meânî*, sh. 280; Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâğa*, sh. 247; Tahiru'l-Mevlevî, *Edebiyât Lüğatı*, sh. 168-169.

⁷³ Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, Kahire, 1953, sh. 420; Firûzâbâdî, *el-Kâmûs*, medresetü'r-Risâle, Beyrut, 1987, sh. 1364.

⁷⁴ Zemahşerî, *age.*, sh. 420; Firûzâbâdî, *el-Kâmûs*, sh. 1364, Madde (mesel); Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, sh. 90.

âyeti⁷⁵, mesellerin tüm insanlara verildiğine ve onları ancak gerçek manada âlimlerin anlayacağına dikkat çekmiştir.

Râğıb el-İsfahânî (ö.502/1108), bu kökten kelimelerin birçoğunun anlamına işaret ettiği eserinde, ağırlık verdiği anlam, "iki şey arasında herhangi bir yönden bulunan benzerlik" anlamı olmuştur. Onun görüşüne göre, mesel kelimesindeki "benzerlik" anlamı, Arap dilinde aynı anlama gelen diğer kelimelerden daha kapsamlıdır. Nitekim Allah, kendine hiçbir şeyin benzemediğini ifade buyurduğu âyette⁷⁶ bu kelimeyi kullanmıştır.⁷⁷ Âsım Efendi (ö.1235/1820)'nin verdiği bilgiye göre, mesel 'bir şey diğer bir şeyin benzeri olarak veya bir şeyi bir diğer şeye benzetmektir.'⁷⁸

Kısaca "Örnek, misal, benzer" anlamları, mesel kelimesinin en yaygın anlamıdır. Çünkü her meselde gizli-açık bir benzetme söz konusudur. Özellikle âyet ve hadis mesellerde "hâl, durum ve sîret" anlamına uygun olarak, geçmiş kavimlerin halleri, inkârcı tutum ve davranışları, bu yüzden başlarına gelen belâ ve musibetler, genellikle mesel-kıssa formu içinde anlatılmıştır. Tarihte yaşamış bazı kavimlerin hayat hikâyelerinin ve akıbetlerinin anlatıldığı âyet ve hadislerde mesel "ibret" anlamında kullanılmıştır. Yine âyet ve hadislerde geçen bazı meseller ise, bir şeyin sıfat ve özelliklerini ortaya koymaktadır.⁷⁹ Cürçânî (ö.471/1079), temsil tarzında anlatılan manaların, önem kazandığı, tesir gücünün arttığı, kalplerin derinliklerine nüfuz ederek, insanları sevmeye zorladığı konusunda ilim adamlarının görüş birliği içinde olduklarına temas etmiş; temsilen her tür anlatım biçimi için en önemli tercih olduğuna dikkat çekerek, onun övgüde, yergide, iknada, övünmede, özür dilemede ve vaazda en etkili yöntem olduğunu güçlü ve vurgulu cümlelerde dile getirmiştir.⁸⁰

Kur'ân'da geçen "Mallarımı Allah yolunda harcayanların durumu, her başağında yüz dâne olmak üzere yedi başak veren bir dânenin durumu gibidir."⁸¹ ayeti temsili ile anlatılmıştır. Allah'ın infak edenlere vereceği sevap, bir dânenin yedi

⁷⁵ Ankebût, 29/43.

⁷⁶ Şûrâ, 42/11.

⁷⁷ Râğıb el-İsfahânî, el-Huseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fi ğaribi'l-Kur'ân*, Mısır, ty. sh., 701.

⁷⁸ Âsım Efendi, *el-Okÿânüsü'l-basît (Kâmûs Tercemesi)*, IV, 84.

⁷⁹ Muhittin Uysal, "Hadis Meselleri (Mahiyet, Literatür, Örnekler)", *SÜİFD*, Konya 2007, Sayı: 23, sh., 78.

⁸⁰ Abdülkâhir el-Cürçânî, *Esrâru'l-belâğâ fi ilmi'l-beyân*, thk. Muhammed Reşid Rızâ, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 2002, sh., 92, 93, 97, 98.

⁸¹ Bakara, 2/261.

başak, her başağında yüz dâne verdiği gibi kat kat ve bol olacağı temsili bir teşbihle anlatılıyor.

Hadislerin konularını dikkate alarak bu tür temsilleri beş başlık altında toplamak mümkündür: 1-Allah'a Davet ile İlgili Temsiller 2-Müslümanların Konumu ile İlgili Temsiller, 3-Mümin ve Münafığın Vasfı ile İlgili Temsiller 4-Kur'ân'ın ve Bazı İbadetlerin Üstünlüğü ile İlgili Temsiller 5-Dünya İşi ve Gayesi, İslâm'ın Konumu ile İlgili Temsiller.⁸²

Hadislerde çok sayıda bulunan örneklerden bazılarını vermek istiyoruz: *"Benimle sizin misaliniz ateş yakan adamın misali gibidir. Hemen o ateşe çırcırlar ve pervaneler düşmeye başlar. Adam da bunları kovar. Ben de ateşten korumak için sizin eteğinizden tutuyorum. Siz ise elimden kaçuyorsunuz."*⁸³ Hadiste iki tane teşbih söz konusudur. Birincisinde, Hz. Peygamber, kendisini ateş yakan, pervaneleri kurtaran adama benzetiyor. İkincisinde ise, nefesine hâkim olmayıp haramlarla meşgul olanları da ateşe düşen pervanelere benzetiyor.

*"İyi arkadaşla kötü arkadaşın örneği, misk taşıyanla körük üfüren kişiye benzer. Misk taşıyan ya ondan sana hediye eder, ya ondan satın alırsın veya onu koklarsın. Körük üfürücüsü ise, ya elbiseni yakar, ya da ondan pis koku alırsın."*⁸⁴ Meselde Hz. Peygamber, "iyi arkadaşı güzel koku satıcısına", "kötü arkadaşı da demirci kö-rüğüne" benzeterek temsîlî teşbihin güzel bir örneğini sunmuştur.

*"Hased, ateşin odunu yediği/yaktığı gibi iyilikleri yer."*⁸⁵ Hz. Peygamber, iyilikleri yok eden hasedi, odunu yiyen ateşe benzetmiştir. Çünkü hased, hararetinin şiddeti, yakması, tutuşturmasından dolayı insan kalbinde ateş mesabesindedir.⁸⁶

*"Sizden birinin kapısı önünde bir nehir olsa, her gün orada beş kere yıkansa üzerinde hiç kir kalır mı? Orada bulunanlar " kalmaz" dediler. Hz. Peygamber de, "işte beş vakit namaz buna benzer, Allah onunla hataları siler buyurdu."*⁸⁷ Hadise bakılınca gâyet nazikâne, tasvirli, teşbihli ifadelerin geçtiğine şahit oluyoruz.

⁸² Bk., Abdülmecid Mahmut, *Nazarâtün Fıkhıyyetün ve Terbeviyyetün fî Emsâli'l-Hadis*, Mektebetü's-Sadîk, Tâif, 1992, sh., 90.

⁸³ Müslim, Fedâil, 19; Hâkim et-Tirmizî, *el-Emsâl min'el-Kitab ve's-Sünnet*, (thk. Ali Muhammed Becâvî), Nahdatü Mısır, Kahire, 1989, sh. 40; Şerîf er-Razî, *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, (thk. Taha Muhammed), Müessesetü'l-Halebî, Kahire, 1967, sh., 82; er-Râmehurmuzî, *Kitâbu Emsâli'l-Hadis*, sh., 28.

⁸⁴ Buhari, Buyu', 38; Zebaih, 31; Muslim, Birr, 156.

⁸⁵ Ebû Dâvud, Edeb, 22.

⁸⁶ Şerîf er-Radî, age., sh., 222. Ayrıca bu hadiste istiâre de vardır. Bkz. age., aynı yer.

⁸⁷ Müslim, Mesâcid, 283.

Öncelikle göz önüne, evin önünde akan bir nehir, sonra bu nehirde günde beş kez yıkanan kimsenin konumu dile getiriliyor. İşte böyle bir tasvirin peşi sıra teşbih gelmekte olup, beş vakit namazını kılan Müslüman, günde beş kez yıkanan kişiye benzetilmektedir.

Bir hadiste “Kur’ân-ı Kerîm’i unutan kişi elini kaybetmiş/çolak olarak Allah’ın huzuruna çıkar.”⁸⁸ buyurulmaktadır. Bu durumda hadis, Kur’ân’ı öğrenip unutan kimsenin Allah’ın huzuruna çolak olarak çıkacağı şeklinde anlaşılır. Ancak hadisteki bu kelimenin çolak anlamına geleceği şeklindeki rivâyetler tenkit edilerek şöyle denilmiştir: Hadisin zahir manâsı açıktır. Hz. Peygamber, bu hadisinde Kur’ân’ı unutan kişinin kemâlâtta noksanlığını ve Kur’ân okumanın tesiriyle ortaya çıkacak güzelliğin tam olmayacağını mübalağa ile anlatır. Ayrıca burada güzel bir teşbih ile Kur’ân’ı unutanın çolağa benzetilmesi de söz konusudur. Çünkü el, pek çok işimizi yapmada işlev gören önemli bir uzuvdur. Dolayısıyla elini kaybeden kemâlâtı ve kazançlarının da çoğunu kaybeder. İşte Kur’ân-ı Kerîm’i öğrendikten sonra unutan kişinin durumu da böyledir. Hal böyle olunca hadis, “Kur’ân-ı Kerîm’i unutan kişi elini kaybetmiş/çolak gibi üstün nitelik ve vasıflardan mahrum olarak Allah’ın huzuruna çıkar” anlamına gelir. Görülüyor ki, çolak olgun ve kemal vasıflardan birini kaybeden kimseye benzetilerek teşbih yoluyla yeni bir anlamı ifade etmektedir.⁸⁹

Nil ve Fırat nehirlerinin cennetten çıkması ile ilgili rivayetleri de⁹⁰ bu başlık altında ele alabiliriz. İbn Hacer, hakikaten bu nehirlerin cennetten çıktığını söyleyenlerin yanı sıra, bu nehirlerin cennetten çıkmalarının manasının, çok tatlılık, güzellik ve bereketlilik gibi özelliklerinden dolayı cennete benzetilmesi (teşbih) olduğunu söyleyenlerin de bulunduğunu ifade etmiştir. Ancak İbn Hacer ilk görüşün daha uygun olduğunu belirtmiştir.⁹¹ Aynî de aynı kanaattedir.⁹²

Muharrem ayına saygı gösterildiği ve o ayda savaş etmek haram olduğu için bu ad verilmiştir. Ayrıca saygı olsun diye bu ay, Allah’a izafe edilmiştir. Nitekim “Allah’ın ayı Muharrem” ifadesinin bulunduğu hadis, meal olarak “Ra-

⁸⁸ Ebû Dâvud, Vitir, 21; Ahmed b. Hanbel, III, 192.

⁸⁹ Hammâdî, Muhammed Dârî, *el-Hadisü’n-Nebeviyyü’s-Şerîf ve Eseruhu fi’d- Dirâsâti’l-Lüğavî ve’n-Nahvî*, Bağdat, ts., sh., 149; Kazan, age., sh., 94.

⁹⁰ Buhari, Menakıbu’l-ensar, 42.

⁹¹ İbn Hacer, *Fethu’l-Bari*, VII, 616; Yavuz, Köktaş, “Anlam ve Yorum İlişkisi Açısından Hadis Metinlerinin Tahlili”, sh., 124-125.

⁹² Aynî, *Umde*, XIV, 12.

mazandan sonra en faziletli oruç, Allah'ın ayı Muharrem'de tutulan oruçtur" şeklinde-
dedir.⁹³

Tövbe eden kulundan dolayı Allah'ın sevinmesi ve Onun rızası hadiste; önce sahrada devesiyle yolculuk eden, uykusu gelip dinlenmek isterken azığı ve suyu üzerinde bulunan devesini kaybeden, her tarafı araştırıp bulamadığı ve ümitsiz olduğu bir anda devesi karşısına çıkıveren bir kişinin o anki sevincinden, Allah'ın sevincinin daha fazla olduğu⁹⁴ temsilî teşbihle anlatılmıştır.⁹⁵ Burada Allah'ın sevinmesi, kulun sevinmesine benzetilerek anlatılmıştır. Bu yapılırken gözler önüne bir manzara getirilmiştir. Bu manzarada karşısındakilerin anlayacağı "*deve, sahra, sahrada su ve azık*" gibi önemli temalar ön plana çıkarılarak anlatılmıştır. Yolcu ve onun devesini kaybetmesi tamamen sembolik bir hadise olup, burada din dilinin gereği olarak teşbihî bir anlatım sergilenmiştir.⁹⁶

*"Benim peygamberler içinde örneğim bir adamın durumuna benzer ki, o kişi bir ev yapmış onu güzelleştirmiş ve süslemiştir. Ancak içinde bir köşede bir tuğla yeri eksik bırakılmıştır. Bu evi insanlar dolaşmaya başlayınca güzelliği karşısında takdirlerini ifade ederler. Fakat keşke şu tek tuğla da yerine konulsaydı derler. İşte ben o yeri boş bırakılan tuğlayım ve ben peygamberlerin sonuncusuyum."*⁹⁷ Hz Peygamber'in nübüvveti, bu hadiste teşbihli bir anlatımla ortaya konulmaktadır.

*"Dikkat edin gazap/öfke Âdemoğlunun kalbinde bir közdür."*⁹⁸ Hadiste insanın öfkesi, köze benzetilmiş, fakat teşbih edatı zikredilmemiştir. *"İçki kötülüklerin anasıdır"*⁹⁹ İfadesinde de teşbih söz konusudur. *"Dünyada yabancı veya yolcu gibi ol"*¹⁰⁰ burada da teşbih vardır.¹⁰¹

⁹³ Müslim, Sıyâm, 202, 203; İbn Mâce, Sıyâm, 43.

⁹⁴ Müslim, Tevbe, 1-7.

⁹⁵ Abdulkadir Hüseyin, *Min Belâğati'n-Nübüvveti*, Müessesetü'l-Halîci'l-Arabî, Kahire, 1992, sh., 55.

⁹⁶ Kazan, age, sh., 275.

⁹⁷ Buhârî, Menâkıb, 18, Müslim, Fedâil, 20-23; Râmehurmuzî, *Kitâbu Emsâli'l-Hadîs*, sh., 10.

⁹⁸ Tirmizî, Fiten, 26; Şerîf er-Razî, age., sh., 203.

⁹⁹ Nesâî, Eşribe, 44; Şerîf er-Razî, age., sh., 242.

¹⁰⁰ Buhârî, Rikâk, 2.

¹⁰¹ İzzüddin Ali es-Seyyid, *el-Hadîsü'n-Nebevî min Vicheti'l-Belâğıyye*, Dâru't-Tibâati'l-Muhammediyye, Kahire, 1973, sh., 137; Bayraktar, Edebî ve İlmî Açından Hadis, sh., 52.

“*Hibesinden dönen kusmuğuna dönen köpek gibidir*”¹⁰² hadisi, hibe edilen bir şeyden dönmenin, kötü bir davranış olduğunu, ağır bir teşhible dile getirir ve bundan sakındırır.

“*Kâfir, yedi mide ile, mü'min ise bir mide ile yer*” hadisinde¹⁰³ Hz. Peygamber (sav.), mü'min ve kâfiri bir *darb-ı mesel* ile anlatmaktadır. Mü'minin bu dünyadaki zühd halini, kâfirin de dünyaya olan hırsını bu şekilde beyân etmektedir. Mü'min yediği zaman bir şeyi azık olarak ve ihtiyaç duyduğu için yer, kâfir ise zevk olsun diye, haz gayesiyle ve dünyaya olan hırsından dolayı yer. Dolayısıyla mü'mini az bir yiyecek doyururken kâfiri ise çok daha fazla yiyecek doyurur.¹⁰⁴ Burada mü'minin damak tadının olmadığını, yemeklerden lezzet almadığını söylemek istemiyoruz. Kâfir için dünya ve içindekileri her şeydir ve amaçtır, mü'min için ise dünya ve içindekileri amaç olmayıp, bir araçtır. Böyle olunca mü'min bulamadığı nimetlere karşı fazla üzülmez, dert edinmez ve sabreder. Kâfirin durumu ise tamamen farklıdır. *Darb-ı mesel* ihtiva eden şu hadisi de örnek olarak verebiliriz: “*Kim bir kuş yuvası kadar bir mescid binâ ederse, Allah da ona Cennet'te bir binâ yapar.*”¹⁰⁵

Vecizeler şeklinde gelen bazı hadisler de söz konusudur.¹⁰⁶ Örneğin, Müslümanın diğer insanlarla olan ilişkilerinde belki bir defa, tecrübesizlikle kandırılıp sıkıntıya düşebileceğini, ancak bundan sonra tedbirli davranmasını isteyen vecizesinde Hz. Peygamber “*Mümin bir delikten iki kere sokulmaz*”¹⁰⁷ buyurmuştur. Hadisde geçen “*iki kere sokulmaz.*” ifadesi, akrebin ve yılanın sokması, ısırması demektir. Bu söz de ilk defa Hz. Peygamber'den duyulmuş olup daha önce hiçbir Arap'tan duyulmamıştır.¹⁰⁸

“*İnsanlar tarağın dişleri gibi (eşittirler) dir.*”¹⁰⁹ Hz. Peygamber, bu vecizesinde, insanların tamamının, insan olması bakımından eşit seviyede olduklarına, teşbih üslubu kullanılarak dikkat çeker. Nitekim İslam'ın genel prensiplerine göre de üstünlük, ancak salih amellerle ve güzel işlerle olur.

¹⁰²Buhârî, Hibe, 14; Müslim, Hibât, 1, 2, 7, 8; Râmehurmuzî, *Kitâbu Emsâli'l-Hadîs*, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut, 1988, sh. 128.

¹⁰³ Buhârî, Et'ime, 12; Müslim, Eşribe, 182.

¹⁰⁴ Begavî, age., VI, 93.

¹⁰⁵ İbn Mâce, Mesâcid, 1; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 241.

¹⁰⁶ Peygamberimizin vecizelerini konu alan bir çalışma için bk., Ramazan Kazan, *Hz. Peygamber'in Vecizeleri ve Edebi Özellikleri*, Nobel Yay., Ankara, 2011.

¹⁰⁷ Buhârî, Edeb, 83; Müslim, Zühd, 63.

¹⁰⁸ Kazan, age., sh., 102.

¹⁰⁹ Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, II, 19; İbn Düreyd, *el-Müctenâ*, sh., 27; el-Kudâî, *Müsnedü Şihâb*, I, 145.

Dolayısıyla âyet ve hadislerde sıklıkla görülen mesel, teşbih ve temsîlî anlatım karşısında muhataba düşen en önemli vazifelerden birisi, temsîlîn zâhirine takılıp kalmadan onun hakikatini idrak etme, anlama ve keşfetme hedefinde olmasıdır.¹¹⁰

Hadislerde pek çok örneği bulunan temsîlî anlatımın¹¹¹, hadislerin geneline bakıldığında başlıca iki türlü kullanımı olduğu dikkatleri çekmektedir. Bunların ilki, anlaşılması zor konuların Kur'ân-ı Kerim'de olduğu gibi, mukayese usulüne dayanan bir temsille anlatılması, ikincisi ise veciz konuşma özelliğine sahip olan Hz. Peygamber'in (sav.) darb-ı mesel şeklinde yaygınlık kazanan özlü sözleri şeklindedir.¹¹²

İşte bu durumda başvurulacak taktiklerden birisini Hz. Peygamber şu vecizesiyle dile getirmiştir. "*Harp hiledir.*"¹¹³ "*Bir şeyi (aşırı) sevmen, seni kör ve sağır eder*"¹¹⁴ hadisi, bir şeyi veya bir kimseyi fazla ve aşırı sevmenin, insanı sevdiği kişi hakkındaki eksiklik ve kusurlara karşı, görmez ve duymaz hale getireceğini bildirir.

"*Hayrı vesile olan/gösteren yapan gibidir*"¹¹⁵ hadisi hayrı yapmak kadar, onun ortaya çıkması için fikir beyan etmenin, projeler üretmenin dolayısıyla insanların hayrına ve faydasına, iyi ve güzel şeyler düşünmenin önemine dikkat çeker.

VII-Hakikat ve Mecaz

Hakikat: Konulduğu mânada kullanılan lafız demektir. Hakikat, dilde hangi mânâ için vaz edilmiş ise o mânada kullanılan lafızdır. Hakikî mânaya göre anlama imkânı bulunduğu sürece mecazî mânaya göre yorum yapılamaz. Hadis metinlerini oluşturan kelime ve ifadelerin büyük çoğunluğunun hakiki

¹¹⁰ Osman Bodur, Müteşâbih Hadislerin Yorumunda Temsil Sanatı, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2014, cilt: XIV, sayı: 3, sh., 40.

¹¹¹ Bu konuda yapılmış bir çalışma için bk., Adem Dölek, *Edebi Açından Hadislerde Teşbih ve Temsiller*, Erzurum, Ekev Yayınevi, 2001.

¹¹² M. Yaşar Kandemir, "Mesel" *DİA*, Ankara, 2004, IXX, 297. Darb-ı Meseller için hadis kaynakları arasında müstakil bölümler açıldığı gibi (Mesela bk. Tirmizî, el-Emsâl), müstakil kitaplar da telif edilmiştir. Bunlar arasında Halil b. Ahmed (ö.170/786) ile er-Ramehurmûzî'nin (ö.360/970) *Kitâbu Emsâli'l-Hadîs* isimli eserleri vardır.

¹¹³ Ebû Ubeyd Kasım b. Selâm, *Kitâbu'l-Emsâl*, (thk. Abdulmecid Kadâş) Câmiatü Melik Abdülaziz, Mekke, 1980, sh., 37; Buhârî, Cihâd, 157; Müslim, Cihad, 18.

¹¹⁴ Ebû Ubeyd, age., sh., 224; Ebû Dâvud, Edeb, 116; Ahmed b. Hanbel, V, 194.

¹¹⁵ Ahmed b. Hanbel, V, 274, 357; Ebu Abdullah el-Kudâî, *Müsnedü Şihâb*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1986, I, 85.

anlamlarıyla kullanıldığını söyleyebiliriz. Mecâz: Hakikî anlamının kastedilmediğini gösteren bir "alâka" ve "karîne"den ötürü konulduğu mânadan başka bir mânada kullanıldığına hükmedilen lafızdır. Mecâz, bir sözün temel anlama alınmasını imkânsız kılan bir engelden dolayı, gerçek anlamında kullanılmamasıdır.¹¹⁶ Lafızlarda esas olan hakiki anlam olmakla birlikte pek çok nedenden dolayı, lafızlara temel anlamının dışında mecâz anlamlar da yüklendiği olmuştur. Bu da dile ayrı bir zenginlik kazandırmıştır. Ayrıca mecâz, teşbih, istiâre, kinâye vs.yi de içerisine alacak şekilde daha geniş anlamda da kullanılmıştır. Bu bağlamda daha önce de belirttiğimiz üzere " *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*" adlı eseriyle meşhur olan eş-Şerîf er-Râdî (ö.406/1015), mecâz ifade eden 361 hadisi seçerek bunların mecâz anlamlarını belirtirken fazla detaya girmeden, yer yer de hadislerde bulunan teşbih, istiâre ve kinâye örneklerini de gösterir.¹¹⁷

Bazen hadislerin mecâz yönü bilinmezse gerçeğe ters düştüğü zannedilerek reddine gidildiği gibi, bazı art niyetli insanların eline malzeme bile olmaktadır. Bu noktada el Kardavî, şöyle der: Diğer dinlerden bazı art niyetli insanların, mecâz ifade eden hadisleri hakiki anlamlarıyla alarak aleyhte propaganda yaptıklarını ifade ederken örnek olarak da " *Humma (sıtma) hastalığı cehennem ateşindedir...*"¹¹⁸ hadisini gösterir. Sonra cevap olarak, bu tür yazarlar, hadisten murad edilen ve Arapça'nın zevkine varan herkesin anlayacağı mecâzî anlamı bilmiyor, ya da bilmezden geliyor. Hatta biz bile çok sıcak gün hakkında " *sanki cehennemden çıkmış bir gün*" deriz. Bu sözden kastedileni söyleyen de işiten de mecâz olduğunu anlar.¹¹⁹

"Gerçek yiğit (*pehlivan*), güreşte rakibini yenen kimse değil; kızdığı zaman öfkesini yenen kimsedir."¹²⁰ Bu hadiste geçen " *pehlivan*" kelimesinin bu bağlamda mecâza da kayarak yeni bir anlam kazandığını da söyleyebiliriz. Çünkü aşırı bir şekilde hiddetlenenin üzerine bu esnada öfkenin ihtirası yayılır. Böyle durumda bulunan kişi hilmiyle/yumuşaklığıyla ve sebatıyla öfkesine galip gelerek onu mağlup eder. İşte böylece insanları güreşte yenen ve kimsenin mağlup edeme-

¹¹⁶ Cürcânî, Abdulkâhir, *Esrâru'l-Belâğa*, sh. 304; Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, (tah: Abdulhamid Hendâvî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, sh., 472-473; Teftazânî, *Muhtasaru'l-Meânî*, sh., 322; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, sh. 291.

¹¹⁷ Kazan, age. sh., 244-245. Ayrıca mecaz konusunda yapılmış yüksek lisan tezi için şu çalışmaya bakılabilir: Muammer Bayraktutar, *Hadislerde Mecazi Anlatım*, Yayınevi, Ankara, 2010.

¹¹⁸ Buhârî, *Tıbb*, 27.

¹¹⁹ Yusuf Kardavî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, sh., 242.

¹²⁰ Buhârî, *Edeb*, 76, 102; Müslim, *Birr* 107, 108.

diği pehlivan gibi olur¹²¹ Begavî de, hadiste geçen “es-sür’atü” kelimesinin insanlarla güreş yapıp hep galip gelen kişi için kullanıldığını ve bu kelimenin hadiste darb-ı mesel olarak geldiğini ifade eder.¹²²

“Mümin kardeşinin aynasıdır.”¹²³ Yani Mümin kardeşine nasihatte bulunan kişi, ona doğruyu göstererek ve hatalarını söyleyerek ayna gibi olan kişidir. Böylece mümin de kardeşine bakarak hata ve kusurlarını düzeltir. Onun güzelliklerini görür ve bunları edinmeye çalışır. Kötülüklerini görünce de bunlardan yüz çevirir.¹²⁴

“Cehennem (nefsin hoşlandığı) şehvetle kuşatılmıştır. Cennet de (nefsin hoşlanmadığı) zorluklarla kuşatılmıştır.”¹²⁵ hadisi Hz. Peygamber’in cevâmiu’l-kelimden olup “Cehennemin şehvetle kuşatılması”, şehvete uyularak gayr-ı meşru yollara sapılırsa bu cehenneme girmek için bir vesiledir demektir. Yine “Cennetin zorluklarla kuşatılması” nefse ağır ve zor gelen her türlü ibadet ve itaati başarmak suretiyle cennete gidilir demektir. O halde hadis, nefis şehvete meyletse ve ona düşkün de olsa şehveti kötülemede, aynı şekilde ona hoş gelmeyip meşakkatli olsa da, itaat ve kulluğa teşvik etmede çok belîğdir.¹²⁶ Dolayısıyla hadis hakiki anlamda olmayıp, mecâzî anlamdadır.¹²⁷

“Duâ, müminin silahı ve dinin direkleridir.” Buyrulur.¹²⁸ Çünkü mümin, hilekârların hilesini, zalimlerin zulmünü duâ ile defeder. Duâ düşmanlarını başından savan, kan döken silah mesabesindedir. Hz. Peygamber yine duayı dinin direği mesabesinde saymıştır. Zira duâ, samimiyetle yönelen bir kalpten çıkar. Yoksa şek ve şüphe içinde olan kalpten çıkmaz. İhlâs ise dinin çok önem verdiği ve üzerinde durduğu bir esastır.¹²⁹

“Cimrilikten sakının, çünkü cimrilik sizden öncekileri helak etmiştir. Onları birbirlerinin kanlarını dökmeye, haramları helal saymaya sevk etmiştir.”¹³⁰ Hadis metninde geçen ifadesinde helak etme, cimriliğe isnad edilmiştir. Böylece edebî

¹²¹ Hammâdî, *el-Hadisü’n-Nebevî ve Eseruhu fi’d-Dirâsât*, sh., 128.

¹²² Begavî, age., VI, 531.

¹²³ Ebû Ubeyd, age., sh., 185; Ebû Dâvud, Edeb, 57.

¹²⁴ Şerîf er-Radî, age., sh., 79; İzzüddin Ali es-Seyyid, *el-Hadisü’n-Nebevî min Vicheti’l-Belâğiyye*, sh., 185.

¹²⁵ Buhârî, Rikâk, 28.

¹²⁶ Mehmet Sofuoğlu, *Sahihi Buhârî ve Tercemesi*, XIV, 6412, dipnot, 78.

¹²⁷ Şerîf er-Radî, age., sh., 387.

¹²⁸ Ebû Ya’la Ahmed b. Ali, *Müsnedü Ebî Ya’la*, (thk. Hüseyin Müslim), Dâru’l-Me’mûn li’t-Türâs, Dımaşk, 1984, III, 346.

¹²⁹ Şerîf er-Radî, age., sh., 210.

¹³⁰ Müslim, Birr, 56.

olarak mecâz-i akli meydana gelmiştir.¹³¹ Aslında cimrilik helak etmez. Ancak cimriliğin meydana getirdiği hırs, bencillik, menfaat kişiyi kan dökmeye, hatta haramı helal sayarak her türlü yola başvurmaya sevk ederek sahibinin hem bu dünyasını hem de ahiretini perişan eder. Böyle bir ifade ile beyân ilminin güzelliklerinden birisi ortaya konmuş olmaktadır.¹³²

İbn Fûrek, Allah Resûlü'nün (sav.): "*Sıla-i rahîm (yapmak) ömrü uzatır.*"¹³³ hadisi ile ilgili önce hadisin "*Onların eceli gelince ne bir an geri kalırlar ne de bir an ileri gidebilirler.*"¹³⁴ âyetine muhâlif olduğuyla ilgili soruları, ardından da cevaplarını zikretmiştir. İbn Fûrek, ilk olarak hadislerin Kur'ân-ı Kerim'e ters anlamlar içermediğine dikkat çektikten sonra Allah Resûlü'nden (sas.) ecel hususunda bu gibi âyetleri te'yîd eden haberlerin vârid olduğunu söyleyerek ilgili hadisleri açıklamıştır. İbn Fûrek, ömrün uzamasının, âyetin mânasına zıt olmadığını, bereket ve zenginlik anlamına geldiğini, âlimlerin görüşlerinden ve kıssalardan yararlanarak oldukça uzun bir te'vîl ile açıklamıştır.¹³⁵

"*Meddahları gördüğünüz vakit, yüzlerine toprak serpin!*" buyurdular diye karşılık verdi."¹³⁶ Nevevî, hadîsi açıklarken bazı kimselerin "*Meddahları gördüğünüz vakit, yüzlerine toprak serpin!*" ifadesini, Meddahlara övgülerinden ötürü bir şey vermeyerek emellerini boşa çıkarınız' şeklinde yorumladıklarını belirtmektedir.¹³⁷ Hattâbî de (ö.388/988), hadîste sözü edilen meddahların meddahlığı meslek haline getirerek insanları sömüren kimseler olduğunu belirtmekte, meddahlığı âdet edinen ve bunu kendilerine meslek haline getirerek insanları sömüren kimselerin kastedildiğini ifade eder. Güzel davranışları ve övgüye layık olan kişiyi övmek ise takdire şayan bir durumdur. Bu başkalarını güzel davranışlara teşvik etmesi açısından gerekli bir durumdur. Buna göre, övgü içerikli güzel sözleriyle kişiyi övse bile söz konusu şahsa meddah sıfatının yakıştırılması doğru değildir.¹³⁸

¹³¹ Sâbûnî, Muhammed Ali, *Min Kunûzi's-Sünneti mine'l-Hadisi's-Şerif*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1989, sh., 53.

¹³² Kazan, age., sh., 250.

¹³³ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, I, 289; Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, thk. Muhammed Fuat Abdülbâkî, Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1989, I, 34.

¹³⁴ A'raf, 7/34.

¹³⁵ İbn Fûrek, *Müşkilü'l-hadis ve beyânüh*, thk. Abdülmütî' Emin Kal'acî, Dâru'l-va'y, Halep 1982, sh., 304.

¹³⁶ Müslim, *Zühd*, 69.

¹³⁷ Nevevî, *Şerhu Muslim*, XVIII, 128.

¹³⁸ Hattâbî Ebû Süleyman Hamed b. Muhammed, *Me'âlimu's-Sünen*, thk., Muhammed Râğıb et-Tabbâh, el-Matbaatu'l-İlmiyye, Halep, 1932, IV, 111.

“Allah, Âdem’i kendi sûretinde yarattı”¹³⁹ şeklinde rivâyet edilen sûret hadisi, âlimler arasında birtakım tartışmalara neden olmuştur.¹⁴⁰ İbn Fûrek, hadisin te’vîline, “sûretihi” kelimesindeki zamirin Allah Teâlâ’ya ait olduğunu varsayarak yapılacak te’vîllerin yanlış olduğunu ifade ederek başlamıştır. Hadiste ki zamirin Âdem’e (a.s.) ircâ edilerek açıklama yapanlar söz konusudur.¹⁴¹

Hz. Peygamber (sav.) Uhud dağıyla ilgili bir hadisinde, “Bu bizi seven bir dağdır, biz de onu severiz” buyurmuşlardır.¹⁴² Hattâbî (ö.388/998) bu hadisi mecâzî manada anlamakta ve bu hadisten murâdın Medine ahâlisi ve Medine sakinleri olduğunu belirtmektedir. Bu görüşünü “Köye sor.”¹⁴³ âyetiyle de desteklemektedir. Çünkü ona göre âyette geçen köyden murâd köy âhalisidir. Böylece Hattâbî hadisi zâhirî mananın dışında anlamakta ve yorumlamaktadır.¹⁴⁴

İnfâk etmenin fazileti ve çalışarak kazanmanın teşviki konusunda nakledilen bir hadiste, “Üstteki el alttaki elden daha hayırlıdır.” buyurulmuştur.¹⁴⁵ Bu hadiste üstteki elden kasıt veren kişi, alttaki elden kasıt da isteyen, alan kişidir. Dolayısıyla hadiste mecâzî bir mana söz konusudur.¹⁴⁶

¹³⁹ Buhârî, İsti’zân, 1; Müslim, Bir, 32.

¹⁴⁰ Sûret hadisiyle ilgili yapılmış iki makâle çalışması için bkz. Hüseyin Kahraman, “Sûret Hadis Üzerine Bağlam Esaslı Bir Tahlil Denemesi” *HTD*, 2003, cilt: I, sayı: 1, sh., 51-70; Şaban Çiftçi, “Allah Âdem’i Kendi Sûretinde Yaratmıştır Hadisinin Tahric ve Değerlendirmesi” *PÜİFD* 2014, sayı: 1, sh., 1-20.

¹⁴¹ Suyûtî, “suretehu” kelimesindeki zamir ile ilgili bazı görüşler aktarır. Buna göre, zamirin Hz. Âdem’e râci olduğunu söyleyenler vardır. Yani, cennetten indirilene ve ölene kadar da sahip olduğu sûreti/yüzü şeklinde anlaşılmalıdır. Burada da onun cennette başka bir sifata/şekle sahip olduğunu zannedenlerin tevehhümünü giderme amacıyla böyle anlaşılması daha uygundur. Zamirin Allah’a râci olduğu da söylenmiştir. Burada sûretten/sıfattan maksat, ilim, hayat, semî, basar gibi sıfatlardır. Bununla beraber onun sıfatlarına hiçbir şey benzemez. Bir de zamirin mahzûf bir köleye râci olduğu da söylenmiştir. Buna göre hadisin sebab-i vürûdu, kölesini döven bir adamı, Hz. Peygamber’in nehyederek “Allah, Âdem’i suretinde yarattı” buyurmasıdır. (Suyûtî, *et-Tevoşih Ale’l-Câmi’-s-Sahih li’l-Buhârî*, thk. Rıdvân Câmi Rıdvân, Riyad 1998, VIII, 3739.)

¹⁴² Buhârî, Meğâzî, 27.

¹⁴³ Yûsuf, 12/82.

¹⁴⁴ Ancak Begavî, Hattâbî’yi tenkit ederek hadisin zâhirî mânada anlaşılması gerektiğini vurgulamaktadır. Böyle düşünmesinin gerekçesini ve örneklerini de vermektedir. (Bk. Begavî, age., IV, 191. Ayrıca bk., Hattâbî, *A’lâmu’l-Hadis*, II, 813; İbn Hacer Askalânî, age., VII, 472). Şerîf er-Radî ise bu hadiste mecâz olduğu kanaatindedir. (Bk. Şerîf er-Radî, age., sh., 15.

¹⁴⁵ Buhârî, Zekât, 18, 50, Nafakât, 2; Müslim, Zekât, 94-97, 106, 124; Ebû Dâvûd, Zekât, 28, 39; Tirmizî, Zekât, 38, Birr, 77, Zühd, 32; Nesâî, Zekât, 53, 60.

¹⁴⁶ Şerîf er-Radî, age., sh., 35-36; Begavî, age. III, 389.

“*Beni kar, su ve soğuk ile yıka.*” hadisinde¹⁴⁷ de mecâzî mana söz konusudur. Hadiste kastedilen mana, beni günahlardan temizle demektir. Hz. Peygamber (sav.) duâsında kar, soğuk ve suyu günahlardan temizlemede mübâlağa yapmak için zikretmiştir, yoksa bunlara ihtiyacı olduğu için değildir.¹⁴⁸

“*Kişi, içinde öldüğü elbiseyle diriltilir.*”¹⁴⁹ Mecâzî manada gelen bu hadiste geçen elbiseden murâd kişinin amelidir. Kişi diriltildiği zaman hangi amel üzere öldüyse o amel üzere diriltileceği şeklinde anlaşılmaktadır. Yoksa hadiste geçtiği şekliyle bizzat elbisenin kendisi kastedilmemektedir. Nitekim bunu “*İnsanlar yalın ayak ve çıplak olarak diriltilecektir.*” hadisi de¹⁵⁰ desteklemektedir. Ayrıca Araçlar: “*Filan temiz elbiselidir.*” dediklerinde, o kişinin temiz kalpli ve ayıplardan uzak olduğunu kastederler. Yine aynı şekilde “*Filan kirli elbiseli*” dediklerinde de bunun aksini kastetmiş olurlar.¹⁵¹ Dolayısıyla hadisin mecâzî manada anlaşılması gerekir.

“*İmâm (devlet başkanı) kalkandır.*” hadisinde de¹⁵² aynı durum yani mecâzî mana söz konusudur. Çünkü imâm insanı her türlü tehlikelerden ve Cehennem’e götürecektir şeylerden korur.¹⁵³ Bir gün Hz. Peygamber’e hanımları, kendisine içlerinden hangisinin ilk önce kavuşacağını sorduklarında O, “*Kolu en uzun olanınızdır.*” cevabını verdi. Bunun üzerine hanımları kollarını uzatarak ölçmeye başladılar. Halbuki Hz. Peygamber, uzun kol ile cömertliği kasetmişti. Kendisine ilk kavuşan en cömert hanımı Hz. Zeyneb (ö.20/642) olmuştur.¹⁵⁴ Nevevî de (ö.676/1277), burada mecâzın bulunduğunu ve ilk vefât edenin en cömert olan Hz. Zeyneb olduğunu belirtmiş ve Araçlarda bu tür kullanımların bulunduğunu örneğin, cömert için eli uzun tabiri, cimri için de eli veya kolu kısa tabirinin kullanıldığını ifade etmiştir.¹⁵⁵

¹⁴⁷ Buhârî, Ezân, 89; Müslim, Mesâcid, 147.

¹⁴⁸ Begavî, age., II, 198.

¹⁴⁹ Ebû Dâvûd, Cenâiz, 18.

¹⁵⁰ Buhârî, Tefsîru’l-Kur’ân (Mâide Sûresi) 14; Müslim, Cennet, 56.

¹⁵¹ Begavî, age., III, 228.

¹⁵² Buhârî, Cihâd, 109; Müslim, İmâret, 43. Açıklama için bk. Hattâbî, age., II,1420.

¹⁵³ Begavî, age., V, 317.

¹⁵⁴ Hadis için bk. Buhârî, Zekât, 11; Müslim, Fedâilü’s-Sahâbe, 101; Nesâî, Zekât, 59. Hz. Peygamber’in ilk vefât eden hanımının hangisi olduğu konusunda bazı tartışmaların ve farklı görüşlerin olduğu da bilinmektedir. Geniş bilgi için bk. İbn Hacer Askalânî, age., III, 362-364; Kâmil Miras, *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, V, 165-167.

¹⁵⁵ Nevevî, age., VIII, 227. Ayrıca hadis çerçevesinde yapılan tartışma ve farklı görüşler için bk., İbn Hacer Askalânî, age., III, 362-363.

Hız. Peygamber (sav.), hadislerde bazı konuları, zihinlerde daha kalıcı olabilmesi ve konunun daha iyi anlaşılması için *teşbih ve tasvirlerle* anlatmıştır. Örneklerini vereceğimiz bu tür hadislerin de lafzî ve zâhirî mananın dışında anlaşılması gerekir.

*“Evim ile minberim arası, Cennet bahçelerinden bir bahçedir.”*¹⁵⁶ *“Dünya mü’minin zindanı, kâfirin de Cennet’idir.”*¹⁵⁷ *“Cennet’e girecek bir kısım insanlar vardır ki, onların kalpleri kuş kalbi gibidir.”*¹⁵⁸ *“Cennet size, ayakkabılarımızın bağlarından daha yakındır. Cehennem de öyledir.”*¹⁵⁹ *“Ölüm insana pabucunun bağından daha yakındır.”*¹⁶⁰ *“Mü’minin mü’mine karşı durumu, bir parçası diğer parçasını sınıksız kenetleyip tutan binalar gibidir.”*¹⁶¹ *“Ramazan geldiğinde Cennet kapıları açılır, Cehennem kapıları kapanır, şeytanlar da bağlanır.”*¹⁶² *“Mü’minler birbirlerini sevmekte, birbirlerine acıtmakta ve birbirlerini korumakta bir vücûda benzerler. Vücûdun bir uzvu hasta olduğu zaman diğer uzuvlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar.”*¹⁶³

*“Ben kulumun benim hakkımdaki zannı/düşüncesi ne ise öyleyim. Beni zikrederken de onunla beraberim. O, beni nefsinde zikrederse ben de onu nefsimde zikrederim. O, beni bir cemaat içerisinde zikrederse ben de onu daha hayırlı bir cemaat içerisinde anarım. Bana bir karış yaklaşır ben ona bir arşın yaklaşırım. Bana bir arşın yaklaşır ben ona bir kulaç yaklaşırım. O, bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak gelirim.”*¹⁶⁴ Suyûtî, hadiste geçen nefis ile ilgili olarak, kul beni nefsinde zikrederse ben de onu nefsimde zikrederim cümlesinin anlamının, beni tenzîh ve takdisle gizli bir şekilde anarsa ben de onu sevap ve rahmetle gizli bir şekilde anarım anlamında olacağını ifade etmektedir.¹⁶⁵

Hız. Peygamber’in bazı hayvanları şeytan şeklinde nitelendirmesi mecâza hamledilmiştir. Zîra bunların hakiki manasında kullanılmaları pek mümkün görülmemektedir. Bu nedenle Câhız (ö.869/1465), söz konusu ifadelerin mecâz

¹⁵⁶ Buhârî, Rikâk, 53, İ’tisâm, 16; Tirmizî, Menâkıb, 68; Nesâî, Mesâcid, 7; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 236; Mâlik, Muvatta, Kible, 10-11.

¹⁵⁷ Müslim, Zühd, 1. Ayrıca bk. Tirmizî, Zühd, 16; İbn Mâce, Zühd, 3.

¹⁵⁸ Müslim, Cennet, 27. Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 331.

¹⁵⁹ Buhârî, Rikâk, 29.

¹⁶⁰ Buhârî, Merdâ, 8, 22.

¹⁶¹ Buhârî, Salât, 88, Mezâlim, 5; Müslim, Birr, 65.

¹⁶² Buhârî, Savm, 5, Bedü’l-Halk, 11; Müslim, Sıyam, 1-2

¹⁶³ Buhârî, Edeb, 27; Müslim, Birr, 66.

¹⁶⁴ Buhârî, Tevhid 15.

¹⁶⁵ Suyûtî, *et-Tevşih*, IX, 4279.

olduğunu söylemiştir.¹⁶⁶ Câhız'ın bu konudaki yorumunu benimseyen İbn Kuteybe de, hadiste köpekler için kullanılan şeytan nitelemesinin, mecâz olmasını uygun bulmuştur.¹⁶⁷

VIII- İstiâre

Beyân ilminin önemli bölümlerinden birisi olan istiâre, Araplar'ın sık kullandığı sanatlardan biri olup teşbih, mecaz gibi dolaylı anlatımın kısımlarındandır. İstiâre, "bir lafza aralarındaki benzerlik alakası dolayısıyla lügat/temel anlamının dışında yeni bir anlam vermektir." Ancak kelimenin lügat/temel anlamının yani bu kelimenin gösterdiği ilk anlamının anlaşılmasına engel bir karinenin bulunması gerekir.¹⁶⁸ Kur'ân-ı Kerîm'de bunun pek çok örneklerine rastlamaktayız. Meselâ "*Şefkat kanadını o ikisine yay.*"¹⁶⁹ âyetindeki alçak gönüllülük, bir tarafa meyiletme ile daha sonra da "kanat" ile istiâre yapılmıştır.¹⁷⁰ Yine "*Neredeyse cehennem, öfkesinden çatlayacak.*"¹⁷¹ âyetinde "öfke" kelimesi, istiâre yoluyla kullanılmıştır. Bu bağlamda bir hadisinde Hz. Peygamber, torunları Hasan ve Hüseyin hakkında sevgisini dile getirirken "*Onlar benim dünyadan iki reyhânımdır/fesleğenimdir.*" buyurur.¹⁷² Burada müşebbeh olan torunları Hasan ve Hüseyin belirtilmediği gibi, onların yerine güzel kokulu iki ot olan reyhâne/fesleğen getirilmiştir. Teşbih yönü de zikredilmediğinden buradaki istiâre, tasrihiyedir.¹⁷³

"Ben size iki ağır yük bırakıyorum. Bunların birincisi içinde doğru yol ve nur bulunan Allah'ın Kitabı, Allah'ın kitabını alın ve ona sarılın. (...) Bir de Ehl-i beytim."¹⁷⁴ Hadiste üç tane istiâre bulunmaktadır. "iki ağır yük" Allah'ın Kitabı ve Ehl-i beyt'ten istiâredir. "en-Nur" İmân ve İslâm'dan istiâre edilmiştir. "Ona yapışınız" kısmında ip, güven ve huzur ihtiva eden İslâm'dan istiâredir. Burada İslâm'a sarılan Mümin'in hali tasvir edilmiştir. Zira düşerek öleceğinden kor-

¹⁶⁶ Câhız, *Hayevân*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2002, I, 154.

¹⁶⁷ İbn Kuteybe, *Te'vîl*, sh., 98, 99.

¹⁶⁸ M. A. Yekta, Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, Bilimevi, İstanbul, 2001, sh., 109.

¹⁶⁹ İsrâ, 17/24.

¹⁷⁰ Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Kahire, 1306, II, 45-46.

¹⁷¹ Mülk, 67/8.

¹⁷² Buhârî, *Fedâilü's-Sahâbe*, 22.

¹⁷³ Kazan, *age.*, sh., 280.

¹⁷⁴ Müslim, *Fedâilü's-Sahâbe*, 36, 37; Ahmed b. Hanbel, III, 14, 17, 26, IV, 367, 371

kan kişinin sağlam ipe tutunduğu gibi, kişi Kur'ân'a yönelmek emirlerine sarılmak ve yasaklarından kaçınmak suretiyle emin ve güven içinde olur.¹⁷⁵

“Çocuk, kimin yatağında doğdu ise ona aittir. (evlilik içinde doğan çocuk babaya nisbet edilir). Zina edene ise, mahrumiyet (hukukî kısıtlılık) vardır.”¹⁷⁶ Bu hadiste Hz. Peygamber'in vecize haline gelen özellikle de fıkhıta meşhur olan sözlerindedir. Burada “çocuk yatağa aittir.” hükmünden maksat söylenmesi ayıp kabul edilen cinsi münasebetten kinâye olarak, yatak kullanılmıştır.¹⁷⁷

“Deve ve davarların devamlı bevl ve gübrelere yaptıkları mekânlar ya da açılarda biten, sebze türü bitkiden sakımanız.”¹⁷⁸ Bu sözü nesepe/soyu-sopu net olmayan ve yetiştiği çevresi cemiyet tarafından hoş görülme, ama zahiren güzel olan bir kadınla nikâhlanmayı sakındırmak ve soyu-sopu belli, temiz olanla evlenmeyi teşvik için söylemiştir.¹⁷⁹

Bir seyahat esnasında üzerinde hanımlar bulunan develeri idare etmekle görevlendirdiği kölesi Enceşe'den, cam şişelerini kırmadan develerini sevk etmesini şöylece istemiştir: “Ey Enceşe cam şişelerini götürürken, yavaş ol.”¹⁸⁰ Kadınları cam şişelere benzettikleri bu hadisleri de istiârenin örneklerindedir. Burada hanımlar nazik olmaları sebebiyle, dikkat edilmezse, yüksekçe bir yerden düşünce, kırılma özelliği olan “cam bardaklara” benzetilmiştir. Burada hanımların yerine, gayet dikkatli ve titiz bir şekilde korunması gereken “cam bardaklar” kelimesi kullanılarak istiârenin bir örneği ortaya konmuştur.¹⁸¹ Hadisler önemli edebî üslûplardan olan istiârenin, en güzel ve en yüksek örneklerini bünyesinde barındırır.

¹⁷⁵ Abdulkâdir Hüseyin, *Min Belâğati'n-Nübüvve, Müessesetü'l-Halîci'l-Arabî*, Kahire, 1992, sh., 122; Kazan, age., sh., 280.

¹⁷⁶ Buhârî, *Vesâyâ*, 4; *Buyû'* 3; Müslim Radâ, 36,37.

¹⁷⁷ Bkz: İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, Dâru'l-Mârife, Beyrut, 1379, IX, 294.

¹⁷⁸ İbn Ebî Hâtim, Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1952, IV, 139, V, 369; Kudâî, *Müsnedü Şihâb*, II, 96.

¹⁷⁹ Râmehurmuzî, *Kitâbu Emsâli'l-Hadîs*, sh.,121; Şerîf er-Razî, age., sh., 69; Mahmud es-Seyyid Hasen, *Ravâiu'l-Beyân fi'l-Emsâli'n-Nebeviyye*, el-Mektebetü'l-Câmir'yyu'l-Hadîs, İskenderiye, ts., sh., 28. Bu hadiste edebî olarak İstiâreyi tasrihiyye vardır. Çünkü Müşebbeh olan, “nesebe uygun olmayan kadın” hazf edilmiş fakat müşebbeh bih yani “uygun olmayan yerde/çöplükte biten yeşil bitki” zikredilmiştir. Bkz. Şerîf er-Razî, age., sh., 71, dipnot, 1.

¹⁸⁰ Buhârî, *Edeb*, 90; Râmehurmuzî, *Kitâbu Emsâli'l-Hadîs*, sh., 123-124; Şerîf er-Razî, age., sh., 30; Râfîî, *Târîhu Âdâbi'l-Arab*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1974, II, 330. Burada edebî olarak “istiâreyi tasrihiyye” vardır. Zira cam şişelerden maksat hanımlardır. Bkz., Halil Muhammed Sâlim, “el-Belâgatü'n-Nebeviyye” *Hedyü'l-İslâm*, Sayı: 7, Kudüs, 1983, sh., 27.

¹⁸¹ Kazan, age., sh., 283.

Ramazan orucunun faziletiyle ilgili olarak “*Oruç kalkandır.*”¹⁸² hadisinde istiâre vardır. Burada orucun kalkan olması, hakiki mananın dışında insanı günahlardan koruyan bir kalkan mesâbesindedir. Çünkü oruç, insandaki şehveti kontrol altına alan ve insanı günah işlemekten alıkoyan bir ibâdet şeklidir.¹⁸³ Oruçlu tuttuğu orucunda samimi olur ve onu günün sonunda tamamlarsa sanki cehennem azabına karşı bir kalkan giymiş ve ondan kendini korumuş olur. Zira orucun diğer ibadetlere göre farklı meziyetleri vardır. Çünkü onda riya yoktur, ihlas vardır vs. Orucun şehveti kırarak sahibini günahlardan koruması ve onlardan uzak tutması, kalkan kelimesinin koruyuculuğundan faydalanılarak ve bu özelliği ön plana çıkartılarak istiâre yoluyla anlatılmıştır.¹⁸⁴

“*Sizden biri uykusundan kalkınca burnunu üç defa temizlesin. Çünkü şeytan onun genzinde geceler.*”¹⁸⁵ hadisinde “şeytan” kelimesi ile ilgili, her ne kadar hakiki anlamında kullanıldığını söyleyenler varsa da, burada “toz, toprak ve pislikten” istiâre olarak kullanılmıştır.¹⁸⁶

“*Cennet kılıçların gölgesi altındadır.*”¹⁸⁷ hadisinde istiâre-i tasrihiyye vardır.¹⁸⁸ Aynı anlatım tarzı ve güzellikler annenin rızasını kazanmaya ve ona iyilik etmeye teşvik eden şu hadiste de mevcuttur. “*Cennet annelerin ayakları altındadır.*”¹⁸⁹ Görülüyor ki, istiâreler dikkatle incelenmeyip hakikat manâsı anlaşılırsa teşbihde örneğini verdiğimiz gibi büyük hatalar ve yanlış anlamalar ortaya çıkabilmekte ve tuhaf uygulamalar, batıl inançlar kendini gösterebilmektedir. Yine istiâre ile gâyet veciz, canlı, sembolik ifadeler yoluyla cümlelerin akıllarda kalması, daha iyi anlaşılması ve bıkkınlık vermemesi vb. şeylerin hedeflendiğini, dolayısıyla da hadislerde pek çok örneğinin olduğunu söyleyebiliriz.¹⁹⁰

IX- Kinâye

Hz. Peygamber’in birçok hadisinde, dolaylı anlatımın bir tarzı olan kinâyeli üslubun kullanıldığı görülmektedir. Ancak hadis metinlerini anlamamız ve yorumlamamızda bu edebi üslubun varlığını kabul etmek veya etme-

¹⁸² Buhârî, Savm, 2; Müslim, Sıyâm, 162.

¹⁸³ Hattâbî, *A'lâmu'l-Hadis*, II, 939; Begavî, age., III, 451.

¹⁸⁴ Bk., Şerîf er-Razî, age., sh., 189; Kazan age., sh., 283.

¹⁸⁵ Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 11; Müslim, Tahâret, 23.

¹⁸⁶ Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî*, Dâru İhyai Tûrâsî'l-Arabî, Beyrut, 1392, III, 127.

¹⁸⁷ Buhârî Cihad, 22, 112, 156; Müslim, Cihad, 20, İmâre, 146.

¹⁸⁸ Bkz. Taftazanî, *Muhtasarü'l-Meânî*, sh., 362; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, sh., 305.

¹⁸⁹ Bk. İbn Mâce, Cihâd, 12; Nesâî, Cihâd, 6.

¹⁹⁰ Kazan, age., sh., 285.

mek, bizi farklı anlayışlara götürmektedir. Kuşkusuz pratik hayata uygulanması gereken hadis metinlerinde, bu husus daha da önem arz etmektedir.¹⁹¹ Cürcâni, kinâyeli anlatımın kinayesiz anlatımdan, imâlî anlatımın imâsızdan, mecazın hakikatten daha etkili üsluplar olduğunu belirtir.¹⁹²

Kinâye, “Gerçek manâyı düşünmeye engel olacak bir karine/ipucu bulunmamak şartıyla, bir sözü hakiki manâsına da gelebilecek şekilde başka bir manâda kullanmaya denir.”¹⁹³ Meselâ birisi için “açıkgöz” denilmesi kinâyedir. Çünkü bundan hakikat manası, yani o adamın gözünün açık olduğu anlaşıldığı gibi, mecâz manâsı, yani onun zeki olduğu da anlaşılır. Asıl kastedilen manâ da budur.¹⁹⁴ Belâgatçılara göre mecâz, hakikâten daha belîğdir. İstiâre ise teşbihli anlatımdan daha güçlüdür. Kinâye de, açık ve düz ifadeden daha belîğ bir anlatım tarzıdır. Çünkü kinâye anlatılmak isteneni daha tesirli, daha çarpıcı ve daha vurgulu bir biçimde sunar. Soyut kavramlar, kinâye sanatı sayesinde canlı, hareketli, görünür resim halinde takdim edilir.¹⁹⁵ Kısaca kinâye, açıklığın/sarâhatin zıddıdır. Dolayısıyla onda bir kapalılık vardır. Zira kinâye iki manâlî söz söylemedir. Yani bir yönden bakıldığında mecâz, diğer bir yönden bakıldığında ise hakikattir.¹⁹⁶

Yapılan bu tanımlardan hareketle mecaz ile kinaye arasındaki fark ve ilişki de anlaşılmaktadır. Kinâyeyi mecâzdan ayıran temel özellik, kinâyede hem hakiki, hem mecâzi anlama göre ifadenin doğru olması, hakiki mananın kastedilmediğini ortaya koyan bir karinenin bulunmamasıdır. Kinâyede gerçek anlamın da geçerli olabilmesi sebebiyle onun hakikat kabilinden olması çoğunluğun görüşüdür. Bununla birlikte, kinâyenin, ne hakikat ne mecaz, kısmen hakikat, kısmen mecaz olduğunu söyleyenler de vardır.¹⁹⁷

“Sağının verdiğini solu bilmez.” hadisinde¹⁹⁸ “el” hazf edilerek onun sıfatları olan “sağ” ve “sol” kullanılarak mevsuftan kinaye yapılmıştır. Nâfile ibâdetin fazileti konusunda gelen bir hadiste “Siz bıkmadıkça Allah bıkmaz.” buyurulmuş-

¹⁹¹ Mehmet Dinçoğlu, Hz. Peygamber’in Günlük İstiğraf Sayılarıyla İlgili Hadislerinin Yorumunda Hakikat-Kinaye İkilemi, *İslâmî İlimler Dergisi*, 2013, cilt: VIII, sayı: 1, sh., 273.

¹⁹² Abdulkahir Cürcani, *Delailü'l-İcaz fi İlmi'l-Meani* (tah. Muhammed el-Tünci), Daru'l-Kütübi'l-Arabi, 3. bsk. Beyrut 1999, sh., 69.

¹⁹³ Teftazânî, *Muhtasarü'l-Meânî*, sh., 376; Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâğâ*, sh., 346.

¹⁹⁴ Tahiru'l-Mevlevî, *Edebiyât Lüğatı*, sh., 88.

¹⁹⁵ İsmail Durmuş, “Kinâye” *DİA*, Ankara, 2000, XXVI, 34.

¹⁹⁶ Saraç, age., sh., 131.

¹⁹⁷ Geniş bilgi için bkz., İsmail Durmuş, “Kinaye”, *DİA*, Ankara 2002, XXVI. 34-35; Dinçoğlu, agm., sh., 276.

¹⁹⁸ Buhârî, *Ezân*, 36; Müslim, *Zekât*, 91.

tur.¹⁹⁹ Bu hadisin manası, siz amel etmekten bıkmadığınız sürece Allah, size mükâfat ve sevap vermeyi terk etmez demektir. Aksi takdirde Allah'a yaratıkların bir özelliği olan "bıkma" fiilini izâfe etmiş oluruz ki, Yüce Allah bundan münezzehtir. Hadiste geçen "melâl" kelimesi terk etmek manasındadır. Çünkü bir şeyden bıkan kişi, o şeyden yüz çevirip onu terkeder. Bu şekilde "melâl" kelimesi terk etmek manasında kinâye olarak kullanılmıştır.²⁰⁰

"Müezzinler kıyamet günü insanların en uzun boyunlularıdır."²⁰¹ buyrulmuştur. Uzun boyunlu olma hakikat anlamına alınabileceği gibi, burada esas vurgulanmak istenen, "itibarlı" ve "büyük kimseler" "ileri gelen" kimselerden mecâzdır. Araplar, "uzun boyunlu" ifadesini toplumun ileri gelenleri ve reislerinden kinâye olarak kullanırlar.

"Allah Teâlâ gündüz günah işleyenin tevbesini kabul etmek için gece elini açar..."²⁰² Hadiste geçen "elini açar." ifadesi Allah'ın cömertliğinden kinâyedir. Aynı lafız âyette "Allah'ın iki eli açıktır." şeklinde²⁰³ kinâyeli olarak geçmektedir.²⁰⁴

"Elbisesini kibir olsun diye yerlerde sürüyene Allah bakmaz."²⁰⁵ buyrulmaktadır. "Allah'ın bakmaması" rahmet ve merhametinin nefyinden kinâyedir.²⁰⁶ Yani Allah, merhamet etmez, acımaz demektir. Kinâye yollu anlatımlar, diğer anlatım tarzlarına göre daha belîğ olduğu için akıllara daha çabuk nüfûz etmekte ve kalıcı olmakla beraber, aktarması da daha kolay olmaktadır.²⁰⁷ "Mümin bir delikten iki defa ısırılmaz."²⁰⁸ hadisinde "iki defa ısırılmak" demek "aynı hataya ikinci kez düşmez" den kinâye olduğu ifade edilir.

X-Sayılarla ilgili Hadisler

Arapların kendilerine mahsûs zâhirî mananın dışında kullandıkları bazı kelime, rakam ve deyimler de vardır. Bunların ne manaya geldiği bilinmediği tak-

¹⁹⁹ Buhârî, İmân, 31-32, Teheccüd, 18; Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 215.

²⁰⁰ Begavî, age., II, 469. Ayrıca bk. İbn Kuteybe, age., sh., 349-350; İbn Furek, *Kitâbu Müşkili'l-Hadîs*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1980, sh., 272-273.

²⁰¹ Müslim, Salât, 14; Ahmed b. Hanbel, IV, 95.

²⁰² Müslim, Tevbe, 31.

²⁰³ Mâide, 5/64.

²⁰⁴ Kazan, age., s.299.

²⁰⁵ Buhârî, Libâs, 1.

²⁰⁶ Aynî, age., XXI, 295.

²⁰⁷ Kazan, age., sh., 299.

²⁰⁸ Buhârî, Edeb, 83; Müslim, Zühd, 63;

dirde hadisin zâhirine takılarak anlam verilmesi kişiyi yanlış anlamalara götürebilir. Hadis şârihleri, bu tür manalar üzerinde durarak hadisin doğru anlaşılması için dikkat çekmişler ve gerekli açıklamaları yapmışlardır. Hadislerde ve âyetlerde geçen bazı sayılar, mecâzî mananın dışında çokluğu ifade etmek için gelebilir. Örneğin, Arap toplumunda yedi, yetmiş, yedi yüz gibi yedi ve katlarıyla ilgili sayıların mecâzî manada, zaman zaman çokluk için kullanımları söz konusudur. Günümüz toplumunda da kırk sayısında olduğu gibi bu tür kullanımların olduğu müşâhede edilmektedir. Hadis metinlerinde geçen bazı sayıların kinaye ve çokluk bildirmek maksadıyla kullanıldığı birçok hadis âlimi ve şarihi tarafından da benimsenmektedir. Mesela, Münavi'ye göre, Hz. Peygamber'in günde yetmiş ve yüz defa istiğfar ettiği bildirilen rivayetlerden maksat, onun çokça tövbe ve istiğfarda bulunduğuudur. Yoksa maksat rivayetlerde anılan sayı ile sınırlı değildir.²⁰⁹ Hz. Peygamber bununla hadiste geçen konunun önemini kavratmayı ve zihinlerde konunun kalıcılığını sağlamayı amaçlamaktadır. *"Her kim bir iyilik yaparsa ona, ondan yedi yüze kadar sevap yazılır."* hadisinde²¹⁰ geçen *"yedi yüze kadar"* lafzının bir şeyi çok gösterme, kat kat verme manasına geldiği, sadece bu sayıya hasretme manasının olmadığı ifâde edilmektedir. Nitekim aynı durum şu âyette de söz konusudur: *"Onlar (münâfıklar) için yetmiş kez istiğfar etsen Allah onları asla affetmeyecektir."*²¹¹ Zikredilen bu âyette Hz. Peygamber (sav.), münâfıklar için yetmişin üzerine bir ziyâde ederek yetmiş bir defa istiğfar ederse onları Allah'ın affedeceği manası anlaşılmalıdır.²¹² Bunun esas manası, duâ ve istiğfarlar çoğalsa bile münâfıkların Allah'ın affına kesinlikle mazhar olamayacaklarıdır. Çünkü Araplar, yedi, yetmiş ve yediyüz gibi katlarını çokluk manasında kullanırlar.²¹³ Vereceğimiz şu iki hadis de aynı manada anlaşılmalıdır:

*"Kim zimmîlerden birini öldürürse o kişi Cennet'in kokusunu duyamaz. Halbuki Cennet'in kokusu yetmiş yıllık mesafeden duyulur."*²¹⁴ *"Kim hakkı olmadığı halde başkasına ait bir toprak parçasını gasbederse kıyâmet günü o yerin yedi kat toprağı o kişinin sırtına yüklenir."*²¹⁵ Buradaki sayıları da çokluk manasına anlamak gerekir.

²⁰⁹ Zeynüddin Abdurraûf el-Münavi, *et-Teyisir bi Şerhi'l-Camii's-Sağir*, 3. bsk. Mektebetü'l-İmami' Ş-Şafii. Riyad, 1988, II, 929. Ayrıca bk., İbn Hacer el-Askalani, age., XI, 121-122.

²¹⁰ Müslim, İmân, 204.

²¹¹ Tevbe, 9/80.

²¹² Bk. Emalılı Hamdi Yazır, age., IV, 2595.

²¹³ Begavî, age., VII, 352-353.

²¹⁴ Nesâî, Kasâme, 14.

²¹⁵ Buhârî, Mezâlim, 13, Bedü'l-Halk, 2; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 99.

Hız. Peygamber (sav.), bir hadisinde İslâm ümmetinin yetmiş üç fırkaya ayrılacağını ve kurtuluşa eren fırka dışında kalan yetmiş iki fırkanın cehenneme gideceğini ifade ediyor.²¹⁶ Bu hadis hakkında şu değerlendirme yapılmaktadır: “Bu meseleye Kur’ân’ın hedefi istikâmetinde bakmak en isâbetli ve çıkar yol olacaktır. Öyle görünüyor ki, hadiste geçen yetmiş kelimesi kesin bir sayıyı göstermekten ziyâde çokluğu ifâde etmektedir. Esasen Kur’ân’da geçen yedi ve yetmiş gibi, yedi ve yedinin katları olan rakamlardan ya esas sayı (meselâ Bakara, 2/196) yahut da çokluk ve mübalağa (mesela Talak, 65/12, Hâkka, 69/32) kastedilir. Kaldı ki gerek Yahûdi ve Hıristiyanların gerek Müslümanların tarihte görülen fırkalarının sayısı, hadiste bildirilen sayıların çok üstündedir.”²¹⁷

Bazı hadislerde geçen sayıları da, zikredilen konulara hasretmemek ve o konunun, belirtilen sayıdan ibâret olduğunu anlamamak gerekir. Sayıların kullanılış amaçlarını da iyi bilmek gerekir. Hadislerde geçen sayılar asıl değerlerinde kullanıldıkları gibi, çokluk manasında mecâzî manada da kullanılmaktadır. Bu tür hadislerin sayısı da hayli çoktur. Örneğin; “Üç kişi vardır ki, kıyâmet gününde Allah onlarla konuşmaz...”²¹⁸, “Münâfiğin alâmeti üçtür...”²¹⁹, “Beş şey fitrattandır...”²²⁰, “Müslümanın müslüman üzerindeki hakkı beştir...”²²¹ gibi hadislerde geçen sayıların konuyla ilgili diğer hadislerde farklı olduğunu görüyoruz. Dolayısıyla anlatılan konunun bu sayılardan ibâret olmadığını anlıyoruz. En doğrusu daha önce belirtildiği üzere aynı konudaki hadisleri bir bütünlük içerisinde hepsini bir arada ele alarak değerlendirmek gerekir. Şunu da ifade etmek gerekir ki, genel olarak ibâdet ve hukuk yönüyle ilgili hadislerde geçen sayıların hakiki manada kullanıldığını söyleyebiliriz. Ancak bunların dışında kalan sahalarda zikredilen hadislerde geçen sayıların ifade ettiği anlam, daha çok hakiki mananın dışında ve belirli bir rakama hasredilmemelidir. Beşerî münâsebetler ve sosyal hayat ile ilgili meselelerin işlendiği hadislerin bir çoğunda alt ve üst sınırdaki verilen rakamların tahdit ifade etmediği anlaşılmakta-

²¹⁶Tirmizî, İmân, 18; İbn Mâce, Fiten, 17. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, Sünnet, 1; Dârimî, Siyer, 75.

²¹⁷Geniş bilgi için bk., Ethem Ruhi, Fığlalı, İslâm Mezhepleri Tarihi Araştırmalarında Karşılaşılan Bazı Problemler, *Uluslararası Birinci İslâm Araştırmaları Sempozyumu*, Dokuz Eylül Üniv. Yay. İzmir, 1985, sh., 374.

²¹⁸ Müslim, İmân, 171.

²¹⁹ Buhârî, İmân, 24, Şehâdet, 28, Edeb, 69; Müslim, İmân, 107-109.

²²⁰ Buhârî, Libâs, 63-64; Müslim, Tahâret, 49-50.

²²¹ Buhârî, Cenâiz; Müslim, Selâm, 4.

dır. Çünkü aynı muhtevadaki hadislerde sayılar birbirinden farklı zikredilmektedir.²²²

Yine Allah'ın, rahmeti yüz parçaya ayırıp, doksan dokuzunu yanında tutup bir parçasını yeryüzüne indirmesini anlatan hadiste,²²³ özellikle yüz sayısı geçmektedir. Fakat Allah'ın rahmeti, sayıya ve ölçüye sığmaz. Rahmet, hayır ulaştırmakla ilgili kudretten ibarettir. Kudret ise, parçalara ayrılma ve adleşme kabul etmeyen bir sıfattır. Dolayısıyla Allah'ın sonsuz rahmetinin, temsil şeklinde "yüz" ile ifade edilmesi, anlaşılması kolay olduğu içindir. Ayrıca, bizim yanımızda olan ilahî rahmetin azlığını ve kendi katındaki rahmetin çokluğunu ifade etmek için böyle ifade edilmiştir. Özellikle, yüz sayısının hadiste kullanılması, Araplar arasında çokluk ve mübâlağa için yetmiş sayısının kullanılmasının âdet olmasından dolayıdır. Zira yetmiş sayısı yüzün bir parçası ve ondan daha azı ifade etmektedir.²²⁴ Bakara 261'de teşbihli bir anlatımla infakta bulunanların mükafaatları yedi yüz misline kadar verileceği anlatılır.

XI-Tağliz (kınama, uyarma) ve Zecri (sakındırma) İfade Eden Hadisler

Bazı hadislerde zecr ve tağliz söz konusudur. Hz. Peygamber (sav.), bir hadisinde dürüst ticâret yapmayan ve insanları aldatmaya yeltenen kişiye, "*Al-datan bizden değıldir.*" buyurmuşlardır.²²⁵ Şârihlere göre, bu hadisten murâdın kişinin dinden çıkacağı manasına gelmemesidir. Burada Hz. Peygamber (sav.), bana uymayı terketti, yani, o kişinin hareketi bizim ahlâkımızdan ve fiillerimizden değıldir, demek istemiştir.²²⁶ Yine başka bir örnekte Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*Kötülüklerinden komşusunun emin olmadığı kimse mü'min olmaz.*"²²⁷ İbn Hacer, bu hadisin zahirinin, murad olmadığını, zecr ve tağliz yani komşusuna kötülük yapanları kınamak ve sakındırmak amacıyla böyle ifade edildiğini belirtmiştir.²²⁸

²²² Bk., Salih, Karacabey, Hadislerde Geçen Bazı Sayılar Üzerine Kısa Bir Değerlendirme, *U.Ü.İ.F.D.*, sayı: 6, c., 6, yıl: 6, Bursa, 1994, sh., 112, 114-115.

²²³ Buhârî, Edeb, 19.

²²⁴ Aynî, Bedrüddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, İhyâü't-Türâsü'l-Arabî, Beyrut, ts. XXII, 101.

²²⁵ Müslim, İmân, 164. Hadisin değışik lafızla rivâyeti için bk. Tirmizî, Buyû', 74; İbn Mâce, Ticâret, 36.

²²⁶ Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, III,118; Begavî, age., IV, 323.

²²⁷ Buhârî, Edeb, 29. Ayrıca bk. Müslim, İmân, 73; Tirmizî, Kıyâme, 60; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 387.

²²⁸ İbn Hacer, age., XII, 58.

Aynı şekilde “Müslüman elinden ve dilinden başkalarının emin olduğu kişidir. Muhâcir de, Allah’ın nehyettiği şeylerden sakınan kişidir” hadisinde²²⁹ övgüye değer Müslümanın ve muhacirin ancak bu sıfatları taşıyan kişi olduğu anlatılmak istenmekte, yoksa konuyu itikadî boyuta çekerek bu sıfatları taşımayan kişi Müslüman değildir manasında anlaşılmalıdır. Yani Müslümanların en efdâl olanı, Allah’ın ve insanların hukukunu bir arada gözeten ve insanların namuslarını koruyan kişidir. Muhâcirlerin en efdâli ise, vatanından hicret etmekle birlikte Allah’ın haram kıldıklarını terkedenden insandır. Şârihler hadisi bu istikamette anlamakta ve yorumlamaktadır.²³⁰ Burada aynı zamanda muhacir kavramına, müflis kavramında²³¹ olduğu gibi manevi bir boyut yüklenmektedir.

Başka bir hadiste “Hırsız mü’min olduğu halde hırsızlık yapamaz, zâni mü’min olduğu halde zina edemez. Sizden birisi mü’min olduğu halde içki içemez.” buyurulmaktadır.²³² Âlimler, zâhirde itikadî boyutu olan bu hadisten murâdın imândan çıkma, imansız kalma olmadığı görüşündedir. Bazı âlimler, hadisteki mananın sakındırma, tehdit veya kötü âkıbete düşmemek için uyarma mâhiyetinde olduğunu, imândan çıkma olmadığını açık bir şekilde ifâde etmişlerdir. Yani böyle bir kişinin, bu tür günahları irtikâp ederken kâmil bir imâna sahip olmadığı anlatılmak istenmiştir.²³³ Yine hadislerde “Mü’min olamaz”, “Müslüman değildir” şeklinde gelen ifadeleri, kâmil manada mü’min veya müslüman olamaz şeklinde te’vil etmek gerekir. İtikadî yönden çağrışım yapan bu tür hadisleri lafzî ve zâhirî manalarında anlamak kişiyi hadisin amacı dışında bir anlayışa götürür.²³⁴

Şu hadisler de bu bağlamda değerlendirilmeleri gerekmektedir: “Sizden biriniz kendisi için istediğini, kardeşi için de istemedikçe imân etmiş olamaz.”²³⁵ “Birbirinizi sevmedikçe mü’min olamazsınız...”²³⁶ “Emânete riâyeti olmayanın imânı

²²⁹ Buhârî, İmân, 4; Müslim, İmân, 65; Ebû Dâvûd, Cihâd, 2 ; Tirmizi, İmân, 12 ; Nesâî, İmân, 9.

²³⁰ Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed, *A’lâmü’l Hadîs fi Şerhi Sahîhi’l Buhârî*, thk. Muhammed b. Sa’d b. Abdîrahman es-Suûdî, Merkezü İhyâi’t-Türâsi’l-İslâmî, Mekke, 1988, I, 146-147; Begavî, age., I, 71; Nevevî, age., I, 200; Aynî, age., I, 149.

²³¹ Müslim, Birr 59. Ayrıca bk. Tirmizî, Kıyamet 2.

²³² Müslim, İmân, 100.

²³³ Begavî, age. I, 109-110.

²³⁴ Hattabi, age., I, 147.

²³⁵ Buhârî, İmân, 7; Müslim, İman, 71.

²³⁶ Müslim, İmân, 93.

yoktur."²³⁷ "Kul zina ettiği zaman imân ondan çıkar ve başının üstünde gölge gibi durur. O ameli bıraktığı zaman, imân tekrar kendisine döner."²³⁸

Hız. Peygamber, "Eğer sen evinde iken içeriye bakmasına izin vermediğin bir kimse senin evinin içine baksa, sen de ona bir taş atıp gözünü çıkarsan senin üzerine günah yoktur."²³⁹ buyurmuştur. Mezkûr hadis, insanların gizli hallerine muttali olmaktan sakındırmayı tağliz ve zecr ile ifade etmektedir.²⁴⁰ Kastallani de (ö. 923/1517) de, özellikle Malikilere göre hadisin tağliz ifade ettiğini belirtmiştir.²⁴¹

"Müslümana sövmek fisk, onunla savaşmak küfürdür."²⁴² İbn Hacer, buradaki ifadenin hakiki anlamda olmadığını ve Hız. Peygamber'in dinleyeni böyle bir işi yapmaktan sakındırmak için mübalağa yaptığını belirtmiştir. Ona göre, bir başka tevcih de teşbih yoluyla anlatım olmasıdır. Yani Hız. Peygamber, "böyle yaparsanız, yaptığınız şey kâfirin yaptığı gibi olur." demek istemiştir.²⁴³

"Her kim yalan söylemeyi ve yalanla amel etmeyi bırakmazsa o kimsenin yemesini içmesini bırakmasına Allah'ın hiçbir ihtiyacı yoktur."²⁴⁴ İbn Hacer, hadisin manası kişiye orucunu bırakmasını emretmek olmayıp, bunun manası sadece yalan söylemekten sakındırmaktır der.²⁴⁵

Benzer bir örnekle ilgili olarak "Bize silah çeken kimse bizden değildir."²⁴⁶ hadisinin şerhinde İbn Hacer, buradaki ifadenin "yolumuz üzere değildir." anlamında olduğunu ve "bizden değildir" lafzının korkutmada mübalağa yapmak için getirildiğini ifade etmiştir.²⁴⁷

Örneklerini verdiğimiz bu ve buna benzer hadislerdeki imân konusunu kâmil imân şeklinde algılamak ve yorumlamak gerekir. Çünkü Hız. Peygamber, hayatta iken büyük günah işleyen hiçbir kimseyi tekfir etmemiş ve mürted hükümlerini bu kişilere uygulamamıştır. Tarihi süreç içerisinde de bu tür günahları işleyenler küfürle ithâm edilmemiş ve hiçbir yönetimde kendilerine gayr-i

²³⁷ Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 135,154, 210, 251.

²³⁸ Ebû Dâvûd, Sünnet, 15; Tirmizî, İmân, 11.

²³⁹ Buhari, Diyat, 15.

²⁴⁰ Bkz., İbn Hacer, age., XIV, 202.

²⁴¹ Kastallani, İrşadü's-Sari, XIV, 249.

²⁴² Buhari, Fiten, 8.

²⁴³ İbn Hacer, age., XIV, 521.

²⁴⁴ Buhari, Savm, 8.

²⁴⁵ İbn Hacer, age., V, 611.

²⁴⁶ Buhari, Diyat, 2.

²⁴⁷ İbn Hacer, age., XIV, 178.

müslim hukuku uygulanmamıştır. Bu da, bizim, hadisi bu şekilde anlamamızı gerektiriyor. Bütün bu hadisleri bu çerçevede, bütünlük içerisinde ele alıp incelediğimizde yukarıda yaptığımız yorumlar kaçınılmaz olmaktadır. Ancak parçacı bir yaklaşım ise, bizi yanlış yorumlara ve neticelere götürecektir.

Sonuç

Hadislerin delâlet problemi dediğimiz anlaşılma olgusu, hadislerin yorumlanması öncesinde yapılan en önemli bir ameliyedir. Anlama ameliyesi, ne kadar başarılı olursa peşinden gelecek olan hadisleri yorumlama ve onlardan hüküm çıkarma işlemleri de o derece başarılı olacaktır. Hz. Peygamber'in hadislerdeki anlatımı ve dil özelliklerini doğru tesbit etmek ve analiz etmek hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanması açısından fevkalade öneme haizdir. Hadislerin doğru anlaşılması noktasında bilinmesi ve gözetilmesi gereken pek çok husus vardır. Bu hususları bilmeyen bazı kişiler, hadisleri çok kolay bir şekilde reddedebilmekte veya onlara şüpheyle bakabilmektedirler. Örneğin, hadisin metni pek çok açıdan dil ve usul açısından mecâza hamletme imkânı varken, hakiki manasına hamletmek sonra da bu hadisi akla, hisse ve müşâhedeyle terstir diyerek hadisi reddetme yoluna gitmek doğru değildir. Hadislerdeki üslûb, her zaman yalın ve doğrudan olmamakta, hakiki, bazen de dolaylı bir anlatım da söz konusu olabilmektedir. Hz. Peygamber'in (sav.), Arap dili ve edebiyatında yer alan; istiâre, mecâz, kinâye, darb-ı mesel gibi dolaylı anlatım üslubunu kullanması, aynı zamanda konunun, dinleyenlerin zihinlerine ve kalplerine tam yerleşmesi için, teşbihler, kıssalar, temsili hikâyeler, canlı tasvirler de kullanmıştır. Hz. Peygamber'in (sav.) hadislerinde, teşbih, istiâre ve mecâzî anlatımlar kullanması yanında çokluk, azlık, uzaklık, yakınlık ve imkânsızlık gibi şeyleri ifâde ederken kullandığı bazı kinâyeler de vardır. Rakamlar, mesâfeler ölçü ve tartı birimleri ile ilgili ifadeler de söz konusudur. Miskâl-i zerre, hardal tanesi, iğne ucu, yarım hurma, karış, arşın, denizköpüğü gibi ifadeler de hep bu kapsamda yer almaktadır. Hz. Peygamber'in Arapçanın bütün imkânlarını en üst seviyede kullandığını bilmekteyiz. Hz. Peygamber'in mesâjlarını doğru anlamak, aynı zamanda Arap dilinde bulunan lafızları, bu lafızların taşıdığı muhtemel manaları, üslûp türlerini, dilin geçirdiği aşamaları mutlaka bilmek gerekmektedir. Bu bağlamda Hz. Peygamber, dile çok önem vermiş ve sözlerinde, kullandığı kelimelere, cümlelere ve üslûbuna özen göstermiştir. Az lâfız ile çok manayı ihtiva eden ve "Cevâmiu'l-kelim" vasfına sahip olması, Allah'ın sadece O'na bahşettiği bir lütuf ve ayrıcalıktır. Kısacası Hz. Peygamber'in hadislerinin yorumlanması öncelikle doğru anlaşılmasına, doğru anlaşılması da dolaylı anlatımın iyi bir şekilde analiz edilmesine bağlıdır.

KAYNAKÇA

- Abdulkâhir el-Cürcânî *Delailü'l-'İcaz fi İlmi'l-Meani* (tah. Muhammed el-Tünci), Daru'l-Kütübi'l-Arabî, 3. bsk. Beyrut 1999.
-*Esrâru'l-belâğa fi ilmi'l-beyân*, thk. Muhammed Reşid Rızâ, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 2002.
- Abdulkadir Hüseyin, *Mîn Belâğati'n-Nübüvve*, Müessesetü'l-Halîci'l-Arabî, Kahire, 1992.
- Abdülmecid Mahmut, *Nazarâtün Fıkhıyyetün ve Terbeviyyetün fi Emsâli'l-Hadis*, Mektebetü's-Sadık, Tâif, 1992.
- Agitoğlu, Nurullah, *Bir Hadîsçi Olarak Suyutî'nin Bazı Haberî Sıfatlara Yaklaşımı -et-TeVşîh Adlı Eseri Bağlamında*, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, cilt: XIX, sayı: 2.
- Aynî, Bedrüddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, İhyâü't-Türâsü'l-Arabî, Beyrut, ts.,
- Bayraktar, İbrahim, *Edebî ve İlmî Açından Hadis*, Işık Yayınları, İzmir, 1993.
- Bayraktutar, Muammer *Hadislerde Mecazi Anlatım*, Yayınevi, Ankara, 2010.
- *Beğavî, el-Huseyn b. Mes'ûd, *Şerhu's-Sünne*, thk.: Zuheyr eş-Şâvîş vd., el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1983.
- Bodur, Osman, İbn Cemâa'nın İzâhu'd-Delîl İsimli Eserinde Müteşâbih Hadîslere Yaklaşım, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016, cilt: XVIII, sayı: 1.
-*Müteşâbih Hadislerin Yorumu*, Rağbet Yay., İstanbul, 2016.
-*Müteşâbih Hadîslerin Yorumunda Temsil Sanatı*, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2014, cilt: XIV, sayı: 3.
- Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, thk. Muhammed Fuat Abdülbâki, Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1989.
- *Cahız, Ebu Osman Amr b. Bahr, *el-Beyan ve't-tebyin* (thk. Abdüsselam Muhammed Harun), Mektebetü'l-Hancı, Kahire, 1998.
-*Hayevân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, Mektebetü'l-Lübnan, Beyrut, 1985.
- Cürcânî, Ahmed b. Muhammed, *el-Müntehab*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1984.
- Çuhadar, Mustafa, "Fesâhat" *DİA*, İstanbul, 1995.
- Diñçoğlu, Mehmet Hz. Peygamber'in Günlük İstiğraf Sayılarıyla İlgili Hadislerinin Yorumunda Hakikat-Kinaye İkilemi, *İslâmî İlimler Dergisi*, 2013, cilt: VIII, sayı: 1.
- Doğanay, Süleyman, Üslûp ve Edebî Terkîbinden Hareketle Hadis Tenkidi, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2009, cilt: VII, sayı: 1.
- Dölek, Adem *Edebi Açından Hadislerde Teşbih ve Temsiller*, Erzurum, Ekev Yayınevi, 2001.
- *Durmuş, İsmail "Kinâye" *DİA*, Ankara, 2000.

- Ebu Abdullah el-Kudâî, *Müsnedü Şihâb*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1986.
- Ebû Ubeyd Kasım b. Selâm, *Kitâbu'l-Emsâl*, (thk. Abdulmecid Kadâş) Câmîatü Melik Abdülaziz, Mekke, 1980.
- Ebû Ya'la, Ahmed b. Ali, *Müsnedü Ebî Ya'la*, (thk. Hüseyin Müslim), Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, Dımaşk, 1984.
- Erul, Bünyamin, "Hz. Peygamber'in İnsanlarla İletişiminde Beden Dilini Kullanımı" *Diyanet Aylık Dergisi*, sayı: 156, Ankara, Aralık, 2003.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, İslâm Mezhepleri Tarihi Araştırmalarında Karşılaşılan Bazı Problemler, *Uluslararası Birinci İslâm Araştırmaları Sempozyumu*, Dokuz Eylül Üniv. Yay. İzmir, 1985.
- Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, medresetü'r-Risâle, Beyrut, 1987.
- *Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, TDV. Yayınları, Ankara, 1997.
- Hafâcî, Saîd b. Sinân, *Sirru'l-Fesâha, Mektebetü'l-Hâncî*, Kahire, 1994.
- Hâkim et-Tirmizî, *el-Emsâl min'el-Kitab ve's-Sünnet*, (thk. Ali Muhammed Becâvî), Nahdatü Mısır, Kahire, 1989.
- Hammâdî, Muhammed Dârî, *el-Hadisü'n-Nebeviyyü's-Şerîf ve Eseruhu fi'd-Dirâsâti'l-Lügavî ve'n-Nahvî*, Bağdat, ts.,
- Hâşimi, Ahmed, *Cevâhiru'l-Belâğâ*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.
- *Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed, *A'lâmü'l Hadîs fi Şerhi Sahîhi'l Buhârî*, thk. Muhammed b. Sa'd b. Abdirrahman es-Suûdî, Merkezî İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, Mekke, 1988.
-*Me'âlimu's-Sünen*, thk., Muhammed Râğîb et-Tabbâh, el-Matbaatu'l-İlmiyye, Halep, 1932.
- Izzüddin Ali es-Seyyid, *el-Hadisü'n-Nebevî min Vicheti'l-Belâğiyye*, Dâru't-Tıbbâti'l-Muhammediyye, Kahire, 1973.
- İbn Ebî Hâtim, Râzî, *Kitâbu'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1952.
- İbn Furek, *Kitâbu Müşkili'l-Hadîs*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1980.
-*Müşkilü'l-hadis ve beyânüh*, thk. Abdülmufî' Emin Kal'acî, Dâru'l-va'y, Halep 1982.
- İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, Dâru'l-Mârife, Beyrut, 1379.
- İbn Kuteybe, Ebu Muhammed ed-Dineveri, *Te'vilü muhtelifi'l-hadis* (nşr. Abdülkadir Ahmed Ata), Beyrut: Müessesetü'l-kütübi's-sekifiyye 1988.
- İbn Receb, Zeynu'd-Dîn, Ebî'l-Ferec b. Receb, el-Hanbelî, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk.: Mahmûd b.

- İbnü'l-Esir el-Cezeri, Mecidüddin Ebu's-Seadat el-Mubarek b. Muhammed *en-Nihaye fi garibi'l-hadis ve'l-eser* (thk. Tahir Ahmed ez-Zavi), Daru İhyi't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, ts., I, 4 (Müellifin mukaddimesi);
- İbnü'l-Esîr, Ziyâüddin, *el-Meseli's-Sâir fi Edebi'l-Kâtibi ve's-Şâir*, (tahk. Ahmed el-hûfi ve Bedevî Tabâne), Dâru Nahdati Kahire, ts.
- Kandemir, M. Yaşar, "Mesel" *DİA*, Ankara, 2004.
- Karacabey, Salih, Hadislerde Geçen Bazı Sayılar Üzerine Kısa Bir Değerlendirme, *U.Ü.İ.F.D.*, sayı: 6, c., 6, yıl: 6, Bursa, 1994.
- Karataş, Mustafa, "Hz. Peygamber'in Beden Dili", *İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 8, Yıl: 2003, İstanbul, 2003.
- Kazan, Ramazan *Edebi Üslub Açısından Hadis Metinleri*, Nobel Yay., Ankara, 2013.
- Hz. Peygamber'in Vecizeleri ve Edebi Özellikleri, Nobel Yay., Ankara, 2011.
- Kılıç, Hulûsi, " Belâgat" *DİA*, İstanbul, 1992.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri, *Ehl-i Sünnetin Kurucu Ataları*, Otto Yay., Ankara, 2011.
- Koçyiğit, Talat Hadiscilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar, TDV. Yay., Ankara, 1989.
- Köktaş, Yavuz, Hadislerin Anlaşılmasında Belâgat İlminin Önemi, *Dinî Araştırmalar*, 2002, cilt: IV, sayı: 12.
-Hadîslerin Anlaşılmasında Mecâz Bilgisi: eş-Şerîf er-Radî ve el-Mecâzâtü'n-nebeviyye, *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler -*, 2001, cilt: III, sayı: 2.
- Mahmud es-Seyyid Hasen, *Ravâiu'l-Beyân fi'l-Emsâli'n-Nebeviyye*, el-Mektebetü'l-Câmi'yyu'l-Hadîs, İskenderiye, ts.
- Muhammed Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafaası*, terc. M. Görmez, M. E. Özafşar, Rehber Yay. Ank. 1990.
- Muhammed Ömer Ba Hazik, Şerhu Risaleti Beyani İcazi'l-Kur'an li'l-Hattabi, Beyrut, 1995.
- Münâvî, Abdurraûf, *Feyzü'l-Kadîr*, el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, Mısır, 1356.
- Nevevî, Muhyiddîn, b. Şeref, *Sahîhu Muslim bi şerhi'n-Nevevî*, el-Matba'atu'l-Misriyye, Kahire, 1929.
- Nureddin es-Sâbûni, *el-Bidaye fi Usuli'd-din*, çev. Bekir Topaloğlu, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı, 2000.
- Oy, Aydın, , "Atasözü" *DİA*, İstanbul, 1991.
- Özdoğan M. Akif. "Arap Dili ve Edebiyatı Kaynaklarında Hz. Peygamber'in Dil ve Edebiyattaki Yerine Bir Bakış", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi (www. Dinbilimleri.com)*. Samsun, 2005, V. sayı: 4.
- Sâbûnî, Muhammed Ali, *Min Kunûzi's-Sünneti mine'l-Hadisi's-Şerîf*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1989.

- Sancak Yusuf, , Hz. Peygamberin Edebî Çevresi ve Bu Çevreyle Münasebetleri, *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler -*, 1998, cilt: I, sayı: 3.
- Saraç M. A.Yekta, , *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, Bilimevi, İstanbul, 2001.
- Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, (thk: Abdulhamid Hendâvî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.
- Suyûtî, Celâluddin, *el-Câmiu's-Sağîr fî Ehâdisi'l-Beşîri'n-Nezîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1981.
- el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân, Kahire, 1306.
-el-Muzhir, Dâru'l-kutübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1998.
- *et-Tevsîh Ale'l-Câmi's-Sahîh li'l-Buhârî*, tahk. Rıdvân Câmi" Rıdvân, Riyad 1998.
- Şerafettin, Gölcük, *Kelâm Tarihi*, Esra Yay., Konya, 1992.
- Şerîf er-Radî, *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, (thk. Taha Muhammed), Müessesetü'l-Halebî, Kahire, 1967.
- Tâhiru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lûgati*, Enderun, İstanbul, 1973.
- *Teftazânî, *Muhtasaru'l-Meânî*, Salâh Bilici Kitapevi'nin Ofseti, İstanbul, 1304.
- Râfîf, *Târîhu Âdâbi'l-Arab*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1974, II, 330.
- Râğîb el-İsfahânî, el-Huseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fî ğaribi'l-Kur'ân*, Mısır, ts.
- *Râmehurmuzî, *Kitâbu Emsâli'l-Hadîs*, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut, 1988.
- Uysal, Muhittin, "Hadis Meselleri (Mahiyet, Literatür, Örnekler)", *SÜİFD*, Konya 2007, sayı: 23.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Müteşabih", *DİA*, İstanbul 2006.
- Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, 1979.
- Yılmaz, Mehmet, Hz. Peygamber'in Şiire Yaklaşımı, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, cilt: IV, sayı: 2.
- Yusuf el-Kardavî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, (terc. Bünyamin Erul) Rey Yayıncılık, Kayseri, 1998.
- Zeynüddin Mer'î Yûsuf el-Makdîsî, *Ekâvîlü's-Sikât fî Te'vîli'l-Esmâ ve's-Sıfât*, thk., Şuayb Arnavûd, Müesse-setü'r-Risâle, Beyrut, 1985.
- Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire, 1953.
- Zeynüddin Abdurraûf el-Münavi, *et-Teysir bi Şerhi'l-Câmi's-Sağîr*, Mektebetü'l- İmami' ş-Şafii, 3. bsk. Riyad, 1988.

